

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

С. АЙНИЙ НОМИДАГИ САМАРҚАНД ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА ИЛМГОҲИ

МАКТАБДА
ЗУЛФИЯ
ИЖОДИНИ
ЎРГАНИШ

*Ўзбекистон ССР Халқ таълими вазирлиги
илмий-методик совети томонидан
қўлланма сифатида нашрга
тавсия этилган*

ТОШКЕНТ «ЎҚИГУВЧИ» 1991

Мазкур методик қўлланмада Ўзбекистон халқ шоираси Зулфия ҳаёти ва ижодини мактабда ўрганиш бўйича фикр юритилади.
«Зулфия ижодини мактабда ўрганиш» янги ўқув режаси ва дастури асосида тузилган бўлиб, мактаб ва педагогика ўқув юрти методистлари, ўқитувчилари ва талабалари учун мўлжалланган.

МАСЪУЛ МУҲАРРИР: Филология фанлари доктори, профессор Ҳотам Икрамович Умуров.

ТАҚРИЗЧИЛАР:

Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти ўзбек адабиёти кафедрасининг мудирини, проф. ТУХТА БОБОЕВ,
Тошкент Давлат дорилфунунининг доценти, филология фанлари номзоди ОМОНУЛЛА МАДАЕВ;
Қарши Давлат педагогика институтининг доценти, филология фанлари номзоди ЧУЛПОНОЙ СУЛТОНОВА;
С. Айний номидаги Самарқанд Давлат педагогика институтининг доценти, филология фанлари номзоди А. СОЛИЕВ.

092
А 1 . 10502 . . . . .

Ўзб. Респ. ДК

МУҚАДДИМА

Совет адабиётининг ажралмас қисми бўлган ўзбек совет адабиёти мазмунли ва мураккаб йўлни босиб ўтди. Ўзбек совет ёзувчиларидан Ғафур Ғулوم, Ҳамид Олимжон, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Зулфия, Комил Яшин ва бошқалар ўз ижодлари билан ўзбек совет адабиётини умумиттифоқ миқёсига олиб чиқдилар, унинг обрўйини оширдилар, минглаб китобхонлар мулкига айлантirdилар.

Ҳозирги қайта қуриш ва ошкоралик даврида адабиётни мактабда ва олий ўқув юртларида ўрганилишига алоҳида эътибор берилаётир, бу эса фан мутахассислари олдига улкан вазифаларни қўймоқда.

Партиямизнинг XXVIII съездида адабиёт ва санъат ҳақида сиёсий докладда шундай дейилган: «Маданият ва санъат руҳиятимиз экологиясидир ва бу бизнинг биринчи навбатдаги программавий мақсадларимиздан бирига айланиши керак. . . . Биз қайта қуришга киришар эканмиз, одамларнинг онгида инқилоб қилмай туриб, том маънода маънавий уйғониш ва ғоявий янгиланишга эришмай туриб, ҳеч қандай сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ўзгартишларни қилиб бўлмаслигини равшан англаб олган эдик. Қайта қуришга қадар жамият қандай мафкуравий исканжалар орасида турганлиги, омманинг онги қандай ақидалар ва эскирган тасаввурлар асири бўлиб қолганлиги ҳамманинг эсида деб ўйлайман. Шу сабабли аввал бошданоқ фактларга эркинлик бериш, ақл-идрок билан иш қилишга йўл очиб керак».

Жумҳуриятимиз Президенти И. Қаримов таъкидлаганидек, бизнинг «назарийчиларимиз» адабиётнинг партиявийлиги тўғрисидаги таълимотнинг биринчи қисмини ҳадеб такрорлайвериб, унинг иккинчи қисмини, яъни «адабиёт нозик ишдир, у маъмуриятчилик ва буйруқбозликка мойил эмас», деган қисмини кўпинча унутиб қўйдилар. Натижада бу «назарий ақидалар» аччиқ самарасини берди.

Ўзбекистонда халқ душманларини қидиришга киришдилар. Маданиятимизнинг буюк арбоблари бадном этилди, баъзилари ўз ҳаётларининг маълум йилларини қамоқхоналарда ўтказдилар, баъзилар эса қатагон йилларнинг қурбони бўлдилар».

Хайриятки, қайта қуриш ва ошкоралик даврида ёзувчи ва шоирларимиз нолалари тингланди, ҳақиқат қарор топди, унутилган номлар адабиётимиз майдонидан ўз ўринларини олдилар, уларнинг пок номлари оқланди.

Номи Иттифоқ миқёсига танилган кўпгина адибларимиз давр тақозоси билан ўз асарларида фақат пахтакорларни мадҳ этдилар, ҳаётимизни, турмушимизни мақтадилар, камчиликларни четлаб ўтдилар. Бугунги қайта қуриш ва ошкоралик даврида шу нарса маълум бўляптики, ўзбек пахтакорларининг, айниқса, ўзбек хотин-қизларининг аҳволи нақадар оғир бўлган. Ўзбекистон пахтакорлари етиштирган ҳосил шилиб олинган. Атроф-муҳитнинг турли дорилардан захарланиши, йил давомида далада қийинчиликларга дош бериб ишлаган, камқонлик, сариқ ва бошқа касалликларга чалинган пахтакорларимиз, аёлларимиз бошидан кечирган қийинчиликлар, меҳнат қилиш учун шароитнинг йўқлиги зўрға кун кечиришимиз ҳақида ҳеч нарса дейилмади.

Албатта юксак дидли, талантли, билимдон мутахассисларимиз, адабиётшунос олимларимиз, танқидчиларимиз бу ҳақда келгусида чоп этиладиган мақолаларида, дарсликларида ўз фикрларини айтадилар, деган умиддамиз.

Бу жиҳатдан то шу вақтгача фойдаланиб келинаётган дарсликлар, хрестоматиялар, методик қўлланма ва тавсияларда ёзувчи ва шоирларимиз ижоди таҳлилига алоҳида эътибор берилади, деб ўйлаймиз.

Ҳа, ҳозир қайта қуриш, ошкоралик, янгича фикрлаш давридир. Қайта қуриш давр талаби, давр туйғусидир.

«Маънавий маданият жамиятнинг кўркигина бўлиб қолмай, балки унинг ҳаётини таъминлаш соҳаси, жамиятнинг интеллектуал ва маданий потенциалидир»¹,— деган эди СССЖ Президенти М. С. Горбачев Улуғ Октябрь социалистик революциясининг 70 йиллигига бағишланган докладыда.

Мактабларда адабиёт фанини ўқитишнинг энг асосий мақсади ўқувчиларни эстетик жиҳатдан тарбиялаш, гўзалликка бўлган қизиқиш ҳиссини оширишдан иборатдир. Адабиёт кишининг маънавий дунёсини ва ҳиссиётини бойитади. Ўқувчилар адабий асарни ўқиш ва таҳлил этиш жараёнида адабиётнинг сўз санъати си-

¹ «Совет Ўзбекистони» газетаси, 1987 йил, 6 ноябрь.

фатидаги ўзига хос хусусияти, жамият ҳаётидаги роли ҳақида билимга эга бўладилар.

Жумҳуриятимиз олий ўқув юртларида олимлар томонидан ёзувчи ва шоирларнинг ҳаёти ва ижодини ўрганишга бағишланган ўнлаб илмий-назарий ва ўқув-методик қўлланмалар, монография ҳамда мақолалар, методик тавсиялар яратилмоқда. Масалан, С. Долимовнинг «5 синф «Ватан адабиёти» хрестоматияси учун методик қўлланма», А. Зуннунов, Р. Усмоновларнинг «7 синф «Ватан адабиёти» дарслик-хрестоматияси учун методик қўлланма», С. Акмаловнинг «4—7 синфларда шеърый асарларни ўрганиш», Қ. Аҳмедовнинг «Ҳамза Ҳакимзоданинг «Бой ила хизматчи» драмасини ўрганиш», К. Жўраевнинг «Мактабда Ойбек ижодини ўрганиш», У. Салоҳиддиновнинг «10 синфда Ҳамид Олимжоннинг ҳаёти ва ижодини ўрганиш», А. Зуннуновнинг «Юқори синфларда Фафур Фулом ҳаёти ва ижодини ўрганиш», А. Иброҳимовнинг «10 синфда Комил Яшиннинг «Иўлчи юлдуз» драмасини ўрганиш», М. С. Саидов ва У. Жуманазаровларнинг «Ўрта мактабда Эргаш Жуманбулбул ўғлининг ҳаёти ва ижодини ўрганиш» каби кўпгина илмий-методик ишлар мактабларда ёзувчи ва шоирларнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганишда ўқитувчилар учун асосий қўлланма сифатида хизмат қилмоқда.

Шоир ёки ёзувчининг таржимаи ҳолини, ижодини ўрганишда ўқитувчи масъулият билан ёндошмоғи керак. Адабиёт ўқитиш иши таълим-тарбия ва ўқувчиларда адабий дидни ривожлантириш вазифаси билан боғлиқдир. Мактабда адабиёт ўқитиш ва асарни бадиий ўзлаштиришда кечинмаларнинг аҳамияти катта. Адабиёт ўқитишда яхши натижаларга эришишнинг муҳим шартларидан бири асарни таҳлил этиш меъёрини билишдир. Ўқитувчи адабиёт ўқитишда ижодий ўқиш, изланиш, тадқиқот, шарҳлаб ўрганиш, сценарийли дарс ўтиш усулларида хабардор бўлиши ва уларни қўллай олиши зарур.

Атоқли совет ёзувчиси, Ўзбекистон халқ шоираси, Иттифоқимиздаги шоиралар ичида биринчи Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Давлат мукофотининг лауреати, Ҳамза номидаги Ўзбекистон Давлат, Жавоҳарлал Неру номидаги Ҳиндистон, «Нилуфар» номи Халқаро адабий мукофотлар соҳибаси, «Ўроқ ва болға» олтин медали, икки марта Ленин ордени, уч марта Меҳнат Қизил Байроқ, «Халқлар дўстлиги» ва «Хур-

мат белгиси» орденларининг, ўнлаб медаллар ва Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми Фахрий Ерликларининг эгаси, Болгария Халқ Республикасининг биринчи даражали «Кирилл ва Мефодий» ордени нишондори Зулфиянинг ҳаёти ва ижодини ўрганиш бўйича адабиётшунослигимизда анчагина ишлар қилинди, монография, адабий очерк, мақолалар юзага келди¹.

Т. Абдукаримов «Мактабда Зулфиянинг ҳаёти ва ижодини ўрганиш» рисоласини ҳам яратди. Бироқ бу рисолада серқирра ижод соҳибаси Зулфиянинг ижодини мактабда ўрганиш масаласига муаллиф тўлиқ тўхталмаган. Бугунги кун талаблари даражасида ёндашмаган. Шунинг учун олиб Зулфия ҳаёти ва ижодини ўрта мактабда ўрганишда кўмаклашиш ниятида мазкур рисола ёзилди.

Ўзбекистон ССР халқ таълими вазирлиги томонидан ўрта мактаблар учун тузилган янги дастурда шоира Зулфия ижодига 5 соат ажратилган. IX синфда «Мушоира» шеърига 2 соат, XI синфда «Ўғлим, сира бўлмайди, уруш», «Юрагимга яқин кишилар» шеърларига 3 соат ажратилган.

Мазкур методик қўлланмада шоиранинг ўрта мактабда ўрганиладиган шеърлари унинг ҳаёти ва ижоди қирралари билан боғлиқ ҳолда тўлиқроқ таҳлил этилиши мўлжалланган. Шунингдек, шоиранинг дўстлик ва тинчлик куйчиси эканлиги «Мушоира», «Ўғлим, сира бўлмайди уруш» шеърларининг таҳлили орқали кўрсатилади.

Зулфиянинг нашр қилинган асарлари, унинг ижоди ҳақида асосий адабиёт, ёзма ишлар, тадрижий жадвал, синфдан ташқари машғулотлар, «Ўғлим, сира бўлмайди уруш» шеъри юзасидан сценарийли дарс, шоира замондошлари таърифида каби қисмлар ҳам фан мутахассислари учун фойдалидир, деб ўйлаймиз.

Азиз ўқитувчи ва ўқувчилар! Эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур қўлланма Самарқанд шаҳар ва район мактабларида Самарқанд педагогика институти

---

¹ А. Олимжон. Шоира Зулфия. Тошкент, 1953; Ғ. Муסי-на. Зулфиянинг ижодий йўли. Тошкент, 1961; М. Султонова, Шоира Зулфия, Тошкент, 1962; Л. Қайумов. Шоира Зулфия. Тошкент, 1965; Н. Қаримов, М. Султонова. Зулфия. Тошкент, 1973; Ҳ. Ҳасанова. Бахти кулган шоиралар. Тошкент, 1976; Ҳ. Ҳасанова. Аёл қалбининг куйчиси. Тошкент, 1976; Ҳ. Ҳасанова. Нозик қалблар эътироси. Тошкент, 1982; Ҳ. Умуров. Қўш қанот сеҳри. Т., 1982.

талабалари билан педагогик практика ўтказиш давридаги малакаларга, шу билан бирга, кўп йиллик иш тажрибамизга ва ўзбек адабиётидан илғор ўқитувчиларнинг педагогик тажрибаларини ўрганишга суянган ҳолда яратилди.

Ушбу қўлланма педагогика институтларининг ўзбек тили ва адабиёти кўллиётлари методистлари, талабаларига практика жараёнида ва мактаб ўқитувчиларига Зулфия ҳаёти ва ижодини ўрганишда ёрдам беради, деган умиддамиз.

«МУШОИРА» ЭТАДИ ДАВОМ

Зулфиянинг «Мушоира» шеърини ўрганишга бағишланган дарснинг биринчи соатини қуйидагича ўтиш мумкин.

М а в з у: Зулфиянинг «Мушоира» шеърининг ғоявий-бадий мазмуни.

Д а р с н и н г м а қ с а д и: «Мушоира»нинг яратилиш тарихи. Мушоира — шеърини мусобақа эканлиги. Асарда бутун жаҳон халқи тақдир, тинчлик учун қураш, халқлар бахт-саодати, шеър сеҳри, кучи ҳақида фикр юритиш мўлжалланади.

Д а р с н и н г б а ё н и:

1. Зулфиянинг чет элларга қилган саёҳати ҳақида.
2. Шоира Ҳиндистонга қачон ва нима муносабат билан борганлиги ҳақида.
3. «Мушоира»нинг яратилиши.
4. «Мушоира»нинг лирик қаҳрамони.
5. Асар ғоясини аниқлаш.
6. Ўқувчиларнинг асарни ўқишини ташкил этиш ва нотаниш сўзларни изоҳлаш.

К ў р г а з м а л и қ у р о л:

1. Зулфиянинг танланган асарлари.
2. Зулфия ҳаёти ва ижоди ҳақида мактаб кўргазмаси.
3. Шоиранинг Ҳиндистонда шеър ўқиётган пайти акс эттирилган сурат.
4. Шоиранинг турли миллат ёзувчилари, хусусан, ҳиндистонлик ижодкорлар билан тушган суратлари.

Ўқитувчи дарсни бошлашдан олдин ўқувчиларга шоира Зулфия ҳаёти ва ижодига доир саволлар беради:

1. Зулфия ҳақида нималарни биласиз?
2. Зулфия ҳаёти ва ижодига доир қандай воқеалар Сизни кўпроқ қизиқтиради?
3. Шоиранинг оила аъзолари, устозлари ҳақида нималар айта оласиз?
4. Зулфиянинг илк ижоди, тўпламлари ҳақида гапиринг.
5. Зулфия ва Ҳамид Олимжон...

Бундай савол ва топшириқлар ўқувчиларнинг активлиги ва фикрлаш қобилиятини ошириш билан бирга, ўқитувчининг янги ўтиладиган дарсларда нималар-

га эътибор бериш кераклигини аниқлаб олишга ёрдам беради.

Юқоридаги саволлар асосида ўтказиладиган суҳбат ўқитувчининг ҳикояси билан қўшиб олиб борилади. Ўқитувчининг ҳикояси эса суҳбатнинг жонли, қизиқарли бўлишини таъминлайди. «Мушоира»ни ўрганиш жараёнида шоиранинг ҳаётга муносабати, дунёқараши, жамият тараққиётидаги, маданият ва адабиётнинг ривожланишидаги тутган ўрни очилади. Ўқувчилар ижодий жараён билан ҳам танишиб борадилар.

Зулфия ижодига совет Ўзбекистонидаги воқеалар, тарихий шароит, адабий ҳаракатнинг таъсири катта бўлган. Бу масалаларни ёритишда ўқитувчи Зулфиянинг ҳаёти ва ижодини акс эттирувчи илмий адабиётлардан фойдаланади. Шунингдек, шоиранинг чет элларга қилган саёҳатлари ҳақида ҳам фикр юритади.

Дарсинг кириш қисмида ўқитувчи қуйидагиларга тўхталиши мумкин: ўзбек совет адабиётининг атоқли ва ардоқли сўз санъаткорлари — Ойбек, Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Мақсуд Шайхзода, Уйғун, Миртемир каби Зулфия ижодида ҳам дўстлик, тинчлик, биродарлик, ўзаро ҳамкорликни кўйлаш муҳим ўринни эгаллайди.

Шоира сўнгги йиллар ичида Осиё ва Африка бирдамлиги Комитети, СССР Езувчилар Союзи, хотин-қизлар Комитетининг вакиласи сифатида Ҳиндистон, Цейлон, Миср, Япония, Бирма, Югославия, Австрия, Болгария, Шри-Ланка каби бир қанча мамлакатларда; иттифоқдош, қардош жумҳуриятларда бўлди, ўша мамлакат халқлари ҳаёти, урф-одатлари билан танишди, бу мамлакатлардаги таниқли адабиёт ва санъат вакиллари билан учрашди, оддий меҳнаткаш халқ билан танишди, сафар таассуротлари асосида ёзган шеърларини ўқиб берди.

Ана шу сафарлари таассуроти сифатида «Йўл дафтари» туркуми юзага келди. Туркумга «Мушоира», «Йўлда», «Қалбим қолган эди», «Океанда», «Кўзгу», «Тун», «Бахшиш» каби қатор шеърлар киради.

Зулфия Осиё ва Африка халқлари бирдамлик комитетининг аъзоси, йирик жамоат арбоби сифатида совет делегацияси таркибида кўп мамлакатларда бўлиб, Осиё ва Африка халқларининг тинчлик учун олиб бораётган курашларини ўз кўзи билан кўрди. Зулфиянинг Осиё езувчилари конференциясига совет делегацияси таркибида бориши тинчлик ва халқлар ғоялари

билан суғорилган «Мушоира» шеъри шоиранинг халқаро шуҳратини ошириб юборди.

«Ҳамма ерда бўлгинг, ҳис қилгинг келади, — дейди шоира, — Осиё ва Африка бирдамлик Комитетининг вакили бўлиб борасанми, аввало совет кишиси, шоирсан. Дунёга, воқеаларга ва одамларга шоир сифатида ёндашасан, шунинг учун ҳам Ҳиндистонга бўлган сафарнинг ҳисоботи сифатида «Мушоира» ёзилди, бу шеър менга шунинг учун муҳимки, у ҳамма сафарлардан олган энг қимматли тўхфадир. Мен умуман шоирнинг эмас, совет шоирининг иқболи билан тўла фахрланаман. Сафарлар, учрашувлар, кузатувлар ифтихорим кучини ошириб юборади».

Уқитувчи дарс жараёнида буюк ёзувчи Максим Горькийнинг «Шоир ўз қалбининг қулигина эмас, балки замон жарчисидир», деган сўзлари шоира Зулфияга ҳам тааллуқли эканлигига ҳақида ўқувчиларга уқтириб ўтиши керак. Ҳақиқатан ҳам шоира шеърларининг илҳом уфқи кенг, шеърларининг тематикаси ранг-баранг. Шоира шеърлари учун ҳозиржавоблик, ҳаққонийлик, тематик кенглик, аниқлик, чуқур лиризм, жўшқинлик, ўта самимийлик, халқчиллик, образлилик каби хусусиятлар хосдир.

Маълумки адабиёт халқ ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ. Зулфиянинг шоирона қалби бутун дунёда содир бўлаётган муҳим ўзгаришларни, инсонлар онги ва муносабатида туғилаётган янгиликларни, замондошларимиз меҳнати, орзу-умидларини акс эттиради. Лирик қаҳрамон қалби самимий, туйғулари тиниқ фикрлари теран, эстетик диди баркамол, поэтик мушоҳадаси ўткир, олий фазилатлар эгасидир.

Лирик асарда ҳар бир образ шоир шахси орқали ўтади ва унинг ички дунёси, тушунчаси, маънавий дунёси, орзу ўйлари орқали берилади. Шеърда шоир қарашлари халқ ҳаётига яқинлашган, типиклашган ҳолда берилади. Шундай ҳолатда бадий образлар лирик характер даражасига кўтарилади.

Зулфиянинг лирик қаҳрамони шеърдан-шеърга ўсиб бориб, «мен», «у», «сен», «биз» тарзида намоён бўлади. Бу образ фақатгина шоира шахси бўлмай, балки типик бадий образ ҳамдир.

Атоқли шоир Миртемир ўзининг «Ардоқли ва атоқли» номли мақоласида Зулфиянинг лирик қаҳрамони ҳақида гапириб: «Севимли шоирамизнинг лирикасида «мен»лик туйғуси инсонлик гурури, оналик шодлиги,

ёр ҳижрони ва ғуссаси, ватандош аёл армони ва ишончининг ифодасидир. Жарангдор ва ёрқин, қувноқ бахт қўшиқларида ҳам тинчлик орзусида айтилган шеърларида ҳам, ошиқ онларида ҳам ўзбек аёлининг баралла садоси эшитилиб туради. Ўзбек шоирасининг бардам овози жаҳоннинг олис нуқталарида юксак минбарларда жаранглашидан ғурурланмаслик мумкинми? Зулфияхоним жаҳонгашта қаламкаш, халқ ва мамлакат берган ваколат билан олис юртларда кезиш, одамлар дилига ҳақиқат уруғини сочиш, кишиларнинг кўзларига тўғри қараб, уларнинг дилларида эрк ва тинчлик туйғусини уйғота билишдир», — дейди.

Ўқитувчи «Мушоира»ни ҳаяжон оҳанги билан таъсирли ўқийди. Ўқувчилар ўқитувчи суҳбатидан олган таассуротларини, шоира ҳаёти ва ижодига оид маълумотларни ўзларининг адабиёт дафтарларига қайд этиб боришлари зарур.

Ҳиндистоннинг гўзал тупроғи узра оқшом қуйилиб, кундуз дам олади. Турли миллат вакиллари, шоирлар, санъаткорлар, ижодкорлар йиғилишган. Лирик қаҳрамон дўстларини даврага таклиф этади. Бунда узоқдаги дўст яқин туюлади. Бу мушоира санъат, маҳоратнинг байрами. Қофия, сўз, мисра баҳслари, юракларни ҳаяжонга солади. Лирик қаҳрамон мурожаат этади:

Қай дил чамани бой, жозиб нафаси,
Қимнинг фикри ўткир, теран, бокира.
Бу гурунг — шоирлар мусобақаси
Шарқ шеърий чамани, бу мушоира.

Бу шеър боғига ҳар бир шоир ранг-баранг, гўзал қўшиқ олиб келган.

Ўқитувчи ўқувчилар диққатини шоира томонидан мушоира ўтаётган жой гўзаллигини тасвирига қаратади.

Ранг-баранг чироқлар шўъласи, салқин соҳилларда шабада сабо атрини олиб келади, гоҳ ҳинд қизи куйини, гоҳ яқин боғда сайраган анвойи қушлар куйини таратади. Бу шеър чаманида илҳом ва жасур қалам ҳоким эди. Мушоира давом этарди.

Ўзбек супасидай саҳнада гилам, чироқлар камалакдай ранго-ранг, ҳақиқат ва нурга интилган юраклар меҳр-муҳаббатни баҳам қўрарди, манго нусха чодир бу даврага бошпана. Саҳнага «чинор ҳам, ниҳол ҳам чинарди, шеър айтарди. Дўстликнинг бу байрамида ишти-

рок этаётганлар ҳинд одатига амал қилиб, гилам узра бемалол чордона қуриб ўтиришарди.

Пойгада турли хил пойафзаллар. Ҳар бири эли тупроғини келтиргандай.

Ҳиндистоннинг моҳир косиблари ясаган ҳинд сандаллари тизилган, бу оёқ қийимлари орасида Хитойнинг бежирим, Бағдоднинг пухта, Цейлон, Эрон косибларининг санъатлари намоён бўлади. Мўғулча этиклар Панжоб ковушига гўё эртак сўзлагандай эгилиб туради. Буларни кўриб инсон меҳнатидан, ҳунаридан қувонади киши.

Шунда лирик қаҳрамон — шоира ёнидагиларга сездирмай, ўз туфлисига кўз ташлайди, ўз ватандоши ишига таҳсин ўқийди.

Микрофон олдидаги давра соҳибининг кумушдай сочида нур жилваланади. Унинг кўзларида сўнмаган ёшлик ёлқини:

Бизни шеър баҳсига қилади хитоб,
Қўшиқ юраклардан дарёдай оқар.

Мана, севгидай майин Панжоб булбули даврага киради. Унинг сатрлари нафис, ўтдайин ёниқ. Сўнгра шеър ўқийди Непал, Вьетнам, Хитой, рус, тожик, қора алангадай соқолли сингхлар, оқ либосли бенгаллар, ҳиндлар. Даврадагилар ҳаяжон оғушида маст тинглайдилар:

Қўшиқчи? Гоҳ кураш,
Гоҳ қиз севгиси.
Гоҳ кўкдан нон кутиб кўр бўлган нигоҳ,
Гоҳ гўдак кулгуси, гоҳ банан иси,
Сурмали кўзларнинг нози бўлиб гоҳ,
Гоҳ бўғиқ ҳақиқат дод, ҳайқирғи,
Гоҳ юлдуз каби йироқ, ёрқин баҳт.
Қулликка санчилган ғазабнинг тиғи.
Гоҳ эрк тантанаси берган адолат.
Осиё Африка картаси бўлиб,
Ҳаёт алами, бахтига тўлиб,
Кириб келар эди дилдан дилларга.

У й г а в а з и ф а :

1. «Мушоира» шеърини ифодали ўқиш ва тушунилмаган сўзларни луғат дафтарига ёзиш.

2. «Мушоира» шеърдан бир парчани дафтарга кўчириш ва ёд олиш.

Шеърни ўрганишга бағишланган дарснинг иккинчи соатини қуйидаги планда ўтиш мумкин.

М а в з у: Зулфиянинг «Мушоира» шеърисида тинчлик, халқлар дўстлиги, бирдамлиги, биродарлигининг куйланиши.

Д а р с н и н г м а қ с а д и: Зулфия дўстлик ва тинчлик куйчиси эканлигини мисоллар орқали кўрсатиш.

Д а р с н и н г б а ё н и: Зулфия ижодида дўстлик ва тинчлик мавзусининг ўзига хос ишланиши. Асарнинг бадий хусусиятлари. Зулфия ижодининг эстетик ва тарбиявий аҳамияти.

2. Адабиётшуносликда «Мушоира» шеърининг таҳлили ва унга муносабат. «Мушоира»нинг адабиётимиз тараққиётидаги аҳамияти. Шоиранинг бу асари юксак мукофот билан тақдирланиши.

Ўқитувчи дарснинг кириш қисмида ўтилган мавзунини ўқувчилардан сўрайди.

Ў қ и т у в ч и: «Мушоира»ни ифодали ўқинг.

Ў қ у в ч и л а р навбатма-навбат шеърни ифодали ўқийдилар.

Ў қ и т у в ч и: Қим шеърдан бир парчани ёддан айтади?

Ў қ у в ч и: «Мушоира»дан бир парчани ёддан айтади:

Гўзал тупроқ узра қуйилди оқшом,

Кундуз олар дам.

Жўшқин мушоира этади давом,

Дўстим, кел сен ҳам.

Бунда узоқдаги дўст бўлар яқин,

Санъат маҳоратнинг байрами бунда.

Қофия, сўз, мисра баҳслари қизғин.

Юраклар даврага киради бунда.

Қай дил чамани бой, жозиб нафаси,

Қимнинг фикри ўткир, теран, бокира?

Бу гурунг — шоирлар мусобақаси —

Шарқ шеърини чамани, бу мушоира.

Ў қ и т у в ч и «Мушоира»даги нотаниш сўзлар изоҳи ҳақида ким гапиради?

Ў қ у в ч и: Мушоира — шеърини баҳс, жозиб — жозибали, замзама — тўлқинланиш, чодир — ўтов, либос — кийим, анвойи — ноёб, сандал — пойафзал, сарбаст — баланд...

Ўқитувчи айтилмай қолган сўзларга изоҳ беради ва ўқувчилар дафтарларига ёзиб олишларини айтади.

Ўқитувчи янги мавзунинг баёнига ўтади:

Тинчлик учун қураш адабиётнинг етакчи мавзуларидан биридир. Зулфия тинчлик мавзусида кўпгина шеърлар ёзди. Шоиранинг Ҳиндистонга қилган сафари ҳисоботи сифатида «Мушоира» юзга келди. Бу шеър тинчлик ва халқлар дўстлиги ғояси билан суғорилган. «Мушоира»да ҳинд тупроғида бўлиб ўтган Осиё ва Африка мамлакатлари шоирларининг шеърий мусобақаси тасвирланади.

Зулфия 1958 йилда ёзилган «Мушоира» шеърида мустамлакачилар асоратидан қутулиб қаддини ростлаётган Шарқ халқларининг қураши, бахти ҳақида, шоирлик бурчи, масъулияти, ҳар бир шеърнинг вазифаси ҳақида фикр юритади. Шоира тарихий мушоира тушунчасига янгича мазмун беради, уни ижтимоий ҳаёт, конкрет замонавий ҳолат билан бойитади. Шоира гурунгни, шеър ва маҳорат баҳсини байрам, машоирани эса шеърий чаман деб билади.

Мушоира Шарқ адабиёти тарихида бир тилда сўзлашувчи икки шоирнинг шеърий суҳбати, ижодий мусобақасидир. Мисол келтирамиз: «Фозил бир кишининг муборак чеҳра, бахт юлдузидек пок қизи бор эди. У ақлу идрокда Зебунисодек ягона бўлиб, Қўқонда машҳур шоирадир. У ўз номидек мулойим, меҳрибон эди ва мени имтиҳон қилиб синаб юрарди. Ҳурлар рашк қиладиган бу гўзал узоқдан, хат орқали мен билан сўзлашиб турарди. Бу ой юзликнинг таҳаллуси Маҳзуна бўлиб, баландпарвоз ҳаёли ўзгача эди. Мен нотавон турли ўй-фикрлар билан унга қандай ғазаллар юбормайин, ул пари чеҳра менинг ҳар байтимга гавҳардек пок жавоблар қайтарарди. Бир кун ул чеҳранинг шеърини ўқиб, сўзининг завқ-шавқида беқарор бўлдим. Ва дарҳол уйларига бордим. У мени кўрибоқ «шеър ўқинг» деди. Бу нозаниннинг сўзларига таҳсин қилиб, мен мана бу туркча (ўзбекча) шеърни ўқидим:

Ф а з л и й: — Юз офарин сўзингга лубби лубоб
кўрмай,

Арзи жамол этарму ойина об қурмай?
М а ҳ з у н а: — Кимдан чиқар бу сўзлар бағрин
кабоб кўрмай,

Ганж ўлмағай муяссар, ҳолин хароб
кўрмай...

Ф а з л и й: — Мундоғки нуктадонсан, ким эрди
устозинг,

Ой касби нур қилмас то офтоб
кўрмай?

М а ҳ з у н а: — Кўп наҳрлар йиғилса, дарёи пурдир
ўлгай,

Илм аҳлидин бу мискин бир шайху
шоб кўрмай.

Бу мушоирадан Маҳзунанинг шеърий иқтидори, те-
ран фикри ва маҳорати намоён бўлади, бадиҳағўйлик-
да истеъдодли эканлигини кўрамиз. Демак, Маҳзуна
битта устоздан таълим олиб эмас, балки «наҳрлар
йиғилса, дарёи пур» бўлгани каби, кўп устозлардан
таълим олгани, ўтмиш ва ўз даври адабиётини, буюк
сўз санъаткорларини ўқиб, мутолаа қилиб, уларнинг
тажриба ва анъаналари билан камол топганини таъ-
кидлайди¹.

Зулфиянинг «Мушоира» шеърида тасвирланишича,
Осиё ва Африка тилларида сўзлашувчи меҳмон ва мез-
бонлар, кекса ва ёш шоирлар иштирок этадилар. Асар
даги лирик қаҳрамон «Санъат ва маҳорат байрами»,
бу шеърий мусобақа ҳақида чор атрофга жар солиб
дарак беради ва дўстларни бу шеърий мусобақага иш-
тирок этишга чорлайди.

Гўзал тупроқ узра қуйилди оқшом,

Кундуз олар дам.

Жўшқин мушоира этади давом,

Дўстим, кел сен ҳам.

Лирик қаҳрамон бу санъат байрамда қатнашиш
учун келган меҳмонларнинг пойгакда ечилган хилма-
хил пойафзаллари ҳақида:

Пойгакда ечилган хилма-хил пойафзал,

Менинг назаримда ўзи бир дунё.

Ҳар бири ўзида меҳнат ва гўзал,

Эли тупроғини келтирган гўё, — дейди.

Шоира астагина ўз оёқ кийимига назар солади ва
мамнуният ҳисси уйғонади:

Сўнгра теваракка сездирмай секин

Мен ҳам ўз туфлимга ташладим кўзим,

¹ Ўзбек адабиёти тарихи. Тошкент, «Ўқитувчи», 1980, 98-бет.

Емон эмас, Аҳмад, моҳир камтарин
Ватандош, ишингга олқиш ўқидим.

Мушоира бўлаётган давра тасвири асосида лирик қаҳрамоннинг дадил овози эшитилиб туради. У мушоирани улуглайди:

Сен эрмак эмассан, сен нон, сен ором,
Орзу покиза.
Сен ҳаёт. Ҳаётни куйла сен мудом,
Эй, мушоира.
Сен чорла, овозинг эшитсин жаҳон,
Шеърнинг уриб турган юраги бўлиб,
Ҳаётнинг энг ажиб куйига тўлиб.
Даврамизга кирсин ишчи ва деҳқон,
Ҳаёт санъаткори — энг оддий инсон.

Сўнгра шоира мушоирани тинчликка, дўстликка ундовчи мисраларни тиллардан дилларга олиб кетувчи бир гўзал чаман эканлигини ҳам таъкидлайди:

Ҳаёт оламига, бахтига тўлиб,
Кириб келар дилдан дилларга.
Еллар мисраларни диллардан юлиб,
Миллион йўллар билан бутун элларга.
Қетарди гўё бир самимий сайёҳ,
Елқин қанотида дўстлик ва меҳр.
Гўё шарқликларнинг бахтига гувоҳ,
Ғарбни чорлар эди даврага шеър.

Лирик қаҳрамон мушоиранинг ҳаяжонли маросимини ҳикоя қилади. Унинг овози мушоира чоғи ирмоқдай қуйилаётган тинчлик: сўзларининг турли тил ва шеърларда жаранглаётганлиги билан ҳамоҳанглик касб этади.

Бу мушоирага қатнашаётган турли миллат вакиллари, ҳинд тупроғида яшовчи миллатлар ҳақида, уларнинг кийимлари, кўринишлари билан ўқувчиларни таништиради:

Шеър ўқийди непал, вьетнам, хитой,
Рус, тожик ўқийди шеърини сарбаст.
Қора алангадай соқолли сингхлар,
Қордай оқ либосли бенгаллар, ҳиндлар.
Завқидан тебраниб нақ тўлқинли сой,
Фингларди ҳаяжон оғушида маст.

Бу асар катта фикр, чуқур мулоҳаза, мушоҳадалар-

га тўлиқ, ана шундай мулоҳазаларни ифодалашга қаратилгандир.

Бу асарда Зулфиянинг ўзига хослиги — табиат манзараларини чуқур ҳис қилиши, хаёлчанлик, кучли фантазия ўз ифодасини топди. «Мушоира»даги табиат тасвири ўзига хос хусусиятлари билан асарда кўтарилган фикр-ўйларнинг руҳига сийғдириб юборилади. Гўзал табиатли Ҳиндистонда ўтган мушоира ҳақида гап кетар экан, шоира кишиларнинг кимлиги, қайси миллат вакили эканлиги, фикрларини нималар банд қилгани, нималар ҳақида куйлагани ҳақида мушоҳада қилади:

Нил қудратин жўшиб куйлар бир шоир,

Ўзгаси Ганг мисол қилар замзама.

Фақат манго нусха ажойиб чодир,

Бу гўзал даврага ажиб бошпана.

Саҳнага чиқарди сипо ва вазмин,

Чинор ҳам, ниҳол ҳам шеър чаманидан.

Шоира мушоиранинг оқшом пайтида бўлганини бир неча бор такрорлар экан, ҳар гал унга янги-янги эпитет топади, бу оқшомнинг жуда гўзаллигини таъкидлайди. Бир ўринда «Гўзал тупроқ узра қуйилди оқшом» дейилса, иккинчи бир ерда ҳаммага «гўзал таржимондир зангори оқшом» деб кўрсатилади. Бу илҳом бахш пайт шоирани ҳам «эй латиф, фусункор ҳинд оқшомлари, не сеҳр бор эрди зангор қўйнингда?» деб тўлқинлантиради.

Москвада бўлиб ўтган ўзбек санъати ва адабиёти ўн кунлиги муносабати билан марказий газета ва журналларда, ижодий кечаларда Зулфия ижоди юқори баҳоланади. Зулфия поэзияси ҳақида гапирганда москвалик ва қардош жумҳуриятлардан келган ёзувчилар, танқидчилар билан бирга қардош халқлар ҳам зўр қизиқиш билан ўқиётганликларини таъкидлаб ўтдилар.

Машҳур рус шоираси Вера Инбер Зулфия асарлари ҳақида ўз мулоҳазасини билдирар экан, «Мушоира»га шундай баҳо беради: «...шеър тасвирий воситаларнинг бойлиги билан кишини ҳайратда қолдиради, унда хотин-қизларга хос кузатувчанлик эпик кенглик билан уйғунлашиб кетади, фикрларнинг теранлиги туйғуларнинг тўлқинлиги билан ҳамоҳанг. Унда ҳамиша халқларнинг тинчлик ва бахт-саодати учун янграган поэзиянинг садосини эшитиб турасан киши. Бу асарни даядиллик билан адабиётимизнинг дурдонаси деб айта оламиз».

Совет адабиётининг энг яхши асарлари қаторидан ўрин олган «Мушоира» кўп тилларга таржима қилинди.

«Мушоира» Ҳиндистон сафари вақтида ёзилган. Биз у ерда турист бўлиб эмас, балки ҳиндистонлик қаламкаш ҳамкасбларимиз билан ижодий алоқалар ўрнатиш учун борган эдик... «Мушоира» албатта, мушоира тўғрисида ёзилган, лекин Ҳиндистондаги бу шеърини мубоҳаса шарқ адабиётидаги мушоирадан тамом бошқа. У мушоиралар маълум мавзуда, тор даврадаги улфатлар орасида ўтади. Ҳиндистонда эса, бу аксар, жуда катта жамоат олдидаги ўзинга хос шеърини мусобақа. Жамики тўпланган одамлар бу мусобақага ҳакамлик қиладилар, улар ҳеч кимни юз-хотир қилиб ўтиришмайди. Шеърнинг ёққан ёқмаганини тортинмай билдиришаверади. Яхши асарни неча галдан қайта ўқишга: мажбур қилишади, одамлар мисраларни, бандларни, бошдан-оёқ шеърнинг ўзини дарров ёдлаб олишади-да, гал сайин тобора шавққа тўлиб, уни муаллиф билан бирга такрорлашади. Бу одамга ажойиб таъсир қилади. Шеър юракларга жиз этиб тегаяптими — йўқми, дарҳол кўриб турасан, борди-ю, тегаётган бўлса, у кўз ўнгимизда мажлис аҳли орасида оммалашиб кетади. Биздаги учрашувларда баъзи шеърхонларни одоб юзасидан, албатта қарсак чалиб олқишлашади, аммо у ерда бунақанги сунъий қарсакбозликка ўрин бўлмайди. Мен ажойиб шоир Файз Аҳмад Файзнинг шеър ўқиганини кўрганман ва эшитганман. Унинг бир ўқиган шеърини ўн мартача такрорламагунча қўйишмади, пировардида каттагина майдондаги мажлис аҳли шу шеърни тамом ёдлаб олди. Ундан кейин яна бир шоир, дарвоқе у ҳам машҳур шоирлардан эди, довруғи ҳатто бизнинг мамлакатларимизгача етиб келган, ўртага тушди. Лекин бир марта шеър ўқишдаёқ мажлис аҳлининг буткул сукутда қолганини кўргач, мулзам тортиб чиқиб кетди. Менимча, мана шу сукут унга танқидчиларнинг ҳар қандай киноясига нисбатан оғирроқ ботди...»¹.

Зулфиянинг «Мушоира»си оламга машҳур бўлди. 1967 йили шоира бу асари учун Жаваҳарлал Неру мукофотини олди.

Давраимиз меҳрга тўлиқ бир олам,
Дўстлар бари жам.

¹ Зулфия. Асарлар. Уч жилдлик, учинчи жилд. Тошкент, Камалак, 1986, 143—144-бетлар.

Буюк мушоира этади давом,
Келингиз сиз ҳам.

Шоирамиз қуёшдай иссиқ дўстлик, ҳамжиҳатлик, унинг моҳияти ҳақида фикр юритади. Дунёга, воқеаларга, одамларга шоир кўзи билан қараб, совет киши-си сифатида ёндашади.

«Ешликка жасурлик ёр дейдилар. Ешликда шоир бўлиш ҳам гўё осондек. Фақат йиллир ўтиши билан ўз зиммасига нақадар қийин масъулиятни олаётганингни фаҳмлаб қолар экансан. Шеърлар, мингларча кишилар ўз қалби ва дили билан ҳис этиб, ўзлариники қилиб олгандагина поэзияга айланади», — деб ёзади шоира.

Ўзбекистон ССР Халқ шоири Ҳамид Ғулом бу шеър ҳақида шундай ёзади: «Зулфия улуғ Шарқ уфқида тиниқ чақнаган илҳом юлдузидир. Унинг «Мушоира»си бонгдай янграб, жами ижод аҳлини бирликка, курашга, озодлик, тинчлик ва бахтни баралла мадҳ этишга чақиради». Дарсни ўқитувчи лекция-суҳбат тарзида тушунтириб боради. Ўтилган янги мавзунини мустақамлаш учун саволлар:

1. «Мушоира» шеърида шоира нима ҳақда фикр юритади?

2. Сиз мушоирани қандай тушунасиз?

3. Бу асарда шоира меҳнатни қандай улуғлайди?

4. Асардаги лирик қаҳрамон образи ҳақида гапиринг.

5. Зулфия бу асари учун қандай мукофот билан тақдирланган?

Ўқитувчи шоиранинг бу асари Ҳиндистоннинг Жаваҳарлал Неру номидаги Давлат мукофоти билан тақдирланганлигини айтади ва тушунтиради.

Шундан кейин асар ўқувчилар томонидан ифодали ўқилади.

Ўқитувчи: Шоира Зулфия шеър ёзганда фикр юритмоқчи. бўлган қаҳрамонларининг сезгилари, қалб уриши, фикрлари билан яшайди, уларнинг урф-одатлари билан танишади, ҳаяжонланади. Бу ҳақда шоира ёзади: «Мен «Мушоира» шеъримда Ҳиндистондаги шоирларнинг анъанавий мусобақаси ҳақида жўнгина ҳикоя қилган эмасман, балки мушоирани қандай ҳис қилишимни ифодалаганман. Менинг сезишимча, мушоира одамларни бир-бирига оға-ини, ака-сингил қилиб бирлаштирибгина қолмайди, айни чоқда у муҳаббат ва халқ гўзаллиги байрами ҳамдир. У шоирларни бир-биридан бохабар, ҳамоҳанг, ҳамнафас қилади.

Мавзудан бир оз чалғитиб бўлса ҳам бир гапни айтай: мен илгарилари қаҳрамонининг ҳолатини тасвирлашда бир оз ҳадиксираб ўзимга эрк бермай ёзардим. Бир яқин дўстим: «Сен ўзингни чеклама, қандай ўйласанг, шундай ёз, деб маслаҳат берди. Унинг фикрига қўшилдим. Энди шеър ёзганда бутун ўйларимни бир томчи ҳам қолдирмай тўкиб соламан. Лекин уларни тўғридан-тўғри эмас, таъсирли воситалар орқали айтиш учун шакллар ахтараман»¹.

Шоира лирикаси ўзбек аёли қалбини ойнадек акс эттиради. Зулфия шеърларида ўзбек хотин-қизларининг эрк ва озошлик, меҳнат ва тинчлик йўлида олиб борган кураши, унинг гўзаллиги, севги-садоқати завқ-шавқ билан куйланади. Шоира кўп миллатли советлар мамлакатига, чет эллардаги халқларнинг дўстлиги, бироқ дарлиги қардошлигини юсак маҳорат билан тўлиб-тошиб куйлайди. Зулфия бу асарида шеърят ва инсоният бахти, келажаги ҳақида фикр юритади. У «Мушоира» да гоҳ кураш, гоҳ қиз йиғиси, гоҳ кўкдан нон кутиб кўр бўлган нигоҳ, гоҳ банан иси, сурмали кўзларнинг нози билан гоҳ бўғиқ ҳақиқат—дод ҳайқириғи... қулликка санчилган ғазабнинг тиғи «бўлиб гавдаланган қўшиқлар» дўстлик, қардошликнинг кўпригисимон» дилларни пайванд этишини тасвирлайди. Бутун жаҳон халқлари тақдири, тинчлиги, бахт-саодати ҳақида сўзлайди.

Шундай қилиб, ўқитувчи «Мушоира»даги асосий ва марказий масала халқлар ўртасидаги дўстлик эканини, тинчликни мустаҳкам туриб ҳимоя қилиш зарурлигини уқувчиларга ўқтиради. Уқитувчи ҳинд куйларидан бирини эшитишга қўяди.

Уқитувчи дарсни қуйидагича яқунлаши мумкин: Зулфия ўз ҳаёти давомида совет делегацияси сафида жуда кўп мамлакатларга борди, у ердаги халқларнинг ҳаёти, орзу-умидлари, урф-одатлари билан танишди. Ана шундай самаралар таассуротлари натижасида жуда кўп асарлар яратилди.

Партия ва ҳукуматимиз Зулфиянинг ижодини, жамоат фаолиятини муносиб тақдирлади. У уч марта Ленин ордени, уч марта Меҳнат Қизил Байроқ, «Ҳурмат Белгиси» орденлари билан мукофотланди.

Туғилган кунига 50 йил тўлиши муносабати билан

---

¹ Зулфия. Асарлар. Тошкент, Қамалак. Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986, 137—138-бетлар.

Зулфияга «Ўзбекистон халқ шоираси» унвони берилди. Туғилганига 60 йил тўлганда эса «Халқлар дўстлиги» ордени билан мукофотланди, СССР Давлат мукофотининг лауреати бўлди. 1967 йили «Мушоира» асари учун Жаваҳарлал Неру мукофотини, 1970 йили Оснѐ ва Африка мамлакатлари ёзувчилари уюшмасининг «Нилуфар» мукофотини олишга сазовор бўлди.

Адабиёт ва санъатни ривожлантиришдаги хизматлари учун 1985 йили Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган юксак унвонга эга бўлди. Шоира асарлари рус тилига ва қардош халқлар тилларига таржима қилинган.

Дарс давомида техника воситаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Шоиранинг ўзи шеър ўқиётган лойиҳа акс эттирувчи кассетани эшиттириш мумкин. Ўқитувчилар дарс жараёнида магнитофон, ойнаижаҳон, кино аппаратларидан фойдаланишлари мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, «Мушоира»ни дарсда ўрганиш ўқувчиларни Ватанга муҳаббат, инсонпарварлик, байналминалчилик руҳида тарбиялаш ишига ёрдам беради.

XI СИНФА ЗУЛФИЯ ИЖОДИНИ ЎРГАНИШ

Еш авлодни қайта қуриш ва ошкоралик руҳида, ҳар томонлама кенг маълумотли қилиб тарбиялашда турли фанлар, айниқса адабиёт фани алоҳида ўринни эгаллайди. Адабиёт фанини мактабда ўқитиш бўйича тузилган янги программага асосан, XI синф ўқувчилари Ўзбекистон халқ шоираси, ўзбек шеърятининг маликаси Зулфиянинг «Ўғлим, сира бўлмайди уруш», «Юрагимга яқин кишилар» шеърларига 3 соат ажратилган. Мазкур мавзуларни ўрганиш характер ва хусусиятига кўра ифодали ўқиш, ўқитувчининг суҳбат лекцияси, савол-жавоб, мустақил тарзда тайёрланиш каби хилма-хил методик усуллардан фойдаланиш орқали ўрганилади.

Ўқитувчи дарс ўтишни қуйидагича режалаштириши мумкин:

1. Зулфиянинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганиш — 1 с.

2. Юртим харитаси — менинг юрагим (Зулфия ижодида халқ ва Ватан темаси («Юрагимга яқин кишилар» шеъри мисолида) — 1 соат.

3. Она қалби оёққа турса («Ўғлим, сира бўлмайди уруш» шеъри мисолида) — 1 соат.

Биринчи дарс

Зулфиянинг ҳаёти ва ижодига бағишланган дарсни қуйидагича ташкил этиш мумкин.

Дарснинг мавзуси: Зулфиянинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот.

Дарснинг мақсади: 1) Зулфия — ўзбек совет адабиётининг йирик намояндalarидан бири эканлигини ўқувчиларга тушунтириш.

2) Шоиранинг «Мен тонгни куйлайман» сарлавҳали таржимаи ҳоли ҳақида гапириш.

3) Зулфия шахси мисолида ўқувчиларда бадиий ижодни севиш, вафо ва садоқат туйғуларини тарбиялаш.

Дарснинг жиҳозлаш: 1) Зулфиянинг портрети.

2) Зулфиянинг ҳаёти ва ижодига доир тадрижий жадвал.

3) Шоиранинг нашр этилган китоблари.

4) Зулфия. Ҳаёти ва ижоди деб номланган мактаб кўرғазмаси ва болалар кутубхонаси учун материаллардан фойдаланиш.

5) Зулфиянинг оила аъзолари, замондошлари билан тушган фотосуратлардан фойдаланиш.

6) Зулфия ҳаёти ва ижоди ҳақидаги адабиётшунос олимларнинг китоблари.

7) Зулфиянинг сўз ва шеърларини магнитофон орқали эшиттириш.

Дарсда қўлланадиган: суҳбат, лекция.

Дарснинг якуни ва уйга вазифа бериш.

Дарснинг бориши: Зулфиянинг ҳаёти ва ижоди ҳақидаги дарс лекция-суҳбат методи билан олиб борилади. Уқитувчи Зулфиянинг ҳаёти ва ижоди ҳақида берадиган маълумотдан олдин ўқувчилардан Зулфия ҳақида нима билишларини сўрайди, ўқувчилар билан саволлар асосида суҳбат уюштиради.

Дарснинг ўтиш жараёнида уқитувчи адабиёт дарслигидаги материаллардан ташқари, шоира ҳақидаги монография, адабий портрет, мақолалардан фойдаланиши ва етарли билимга эга бўлиши керак.

Уқитувчи ўз лекциясида Зулфиянинг таржимаи ҳолида мавжуд бўлган қуйидаги уч нуқтага алоҳида аҳамият бериши зарур.

1. Зулфиянинг ижодига кириш.

2. Ўзбек аёлининг қалбини куйлаш.

3. Шоиранинг актив жамоатчилиги.

Лекция даврида уқитувчи Зулфиянинг хонадони ва-

киллари, фарзандлари, адабиёт соҳасидаги дўстлари ҳақида қисқача маълумот беради. Уқитувчи ўрни билан Зулфия ҳаёти ва ижодига доир тадрижий жадвалдан ҳам фойдаланади. Уқитувчи кириш машғулоти давомида шоира Зулфиянинг ўзбек совет адабиётининг атоқли вакили ва кўзга кўринган жамоат арбоби экани, ўз асарлари билан халқ муҳаббатини қозонгани ҳақида тўхталади. «Ватан адабиёти» дарслик-хрестоматиясида берилган «Мен тонгни куйлайман» сарлавҳали таржимаи ҳоли ҳақида фикр юритади, ундан айрим парчаларни ўқиб беради ва ўқувчиларнинг адабиёт дафтарига ёздиреди.

Уқитувчи кириш сўзида қўйидагилардан фойдаланиши мумкин:

1-В а р и а н т Серқуёш Ўзбекистонимиз гўзал боғ, чаманзор бўлса, улкан сўз санъаткори шоира Зулфия ана шу боғнинг, чаманзорнинг ҳақиқий мафтунни, шеърият гулшанининг куйчи булбулидир.

Шунинг учун ҳам атоқли совет ёзувчиси, Ленин ва СССР Давлат мукофотлари лауреати, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Николай Тихонов: «Сизнинг мисраларингизни куйчи булбулларимиз шундай куйлайдики, уларни Москвада туриб ҳам эшитиш мумкин. Сизнинг овозингиз ҳамини тетик. У кишига қувонч бағишлайди, уни гўзал ҳиссиётлар билан тўла дунё сари чорлайди. Натижада ҳаёт тўқислик ва аниқлик касб этади», — деб шоира ижодини юксак баҳолаган эди,

Зулфия ўзбек совет адабиётининг йирик намоёндаларидан бирidir. Шоира номи айтилганда, кўз ўнгимизда баҳордек жилвагар, қуёшдек ҳароратли, дарёдек мавжли севги, садоқат ва вафодорлик барқарор ажойиб шеърият чаманзори гавдаланади.

«Зулфиянинг эллик йилдан ортиқ ижод маҳсулини жам қилиб унинг туб моҳиятини бир оғиз сўз билан ифода қилмоқчи бўлсак, бу ижоднинг бош мавзуи — Совет Шарқи аёлининг улуғ инқилоб туфайли эришган беқиёс бахти. Шоиранинг барча асари шу бахт мадҳиясидир»¹, — деб ёзади филология фанлари доктори, профессор Лазиз Қаюмов.

Зулфиянинг ижод хазинаси бой ва жанр жиҳатидан ранг-барангдир. Унинг жўшқин лирикаси, севги ва қаҳрамонлиқни улуғловчи поэмалари, ҳаёт рўҳи билан сугорилган бадиий очерклари, эҳтиросли публицистика-

¹ Қаюмов Л. Зулфия. Тошкент, 1975, 4-бет.

си, гўзал таржималари, либреттолари ўзбек совет адабиёти хазинасига қўшилган бебаҳо дурдонадирлар, инсоний кечинмаларнинг реал ва ҳақиқий ифодасидир.

Зулфия Исроилова 1915 йилнинг 1 мартда Тошкентнинг Ўқчи маҳалласида эски тузум кўланкаси хотин-қизлар бахтига соя ташлаб турган пайтда Исроил дегрез оиласида дунёга келади. 2 йилдан кейин Зулфияга иқбол дарвозаси очилади. Октябрь қуёши балқиди. Зулфия совет мактабларида, 1931 йили эса хотин-қизлар билим юртида ўқийди. Билим юртида ўқиб юрган йилларда унинг адабиётга қизиқиши ортади.

Ўқитувчи қуйидаги сўзларни ўқийди, мазмунини тушунтиради ва ўқувчиларнинг адабиёт дафтарларига ёздиради:

«Менинг илк муаллимларимнинг меҳрибон қиёфаси ҳамма вақт хотирамда, улар бизни саводгагина эмас, янги совет қонуларини тушунишга ўргатар, Совет давлати мамлакатнинг, шу жумладан, Ўзбекистоннинг шахар ва қишлоқларига олиб келган янги ҳаёт ва тузумни аҳолининг юрагида пайванд этар, деярли шу давлатга ишонч ва садоқат руҳида тарбия қиларди»¹.

Шоиранинг отаси темирчи эди. Зулфия отасининг меҳнатига маҳлиё бўларди. Мен ҳамма вақт уни иш пайтида кўрар эдим, — деб эслайди шоира. — Отанинг ҳамма вақт оловга йўлдош касбидан фақат завқ ва шавқни кўрар эдим. Унинг неча марта чўян учқунлари из қолдириб кетган қўллари лаққа чўққа айланган темир парчасини истаган шаклга солиб, инсон учун керакли, жуда зарур нарсага айлантиришга қодир эди. Қудратли олтин қўллар ва сахий қалбга эга эди у».

Зулфия онаси ҳақида ёзади: «Онамнинг қанчадан қанча қўшиқ ва афсоналарни билишига ақлимиз бовар қилмасди. Бу сеҳрли афсона ва дostonлар бизга бениҳоя ҳузур бағишлар, ўзига ром қилиб олар, ҳар сафар янги жилва касб этар эди... Гўзаллик сари етакловчи сўзга шайдолик ҳиссини менинг қалбимга остона ҳатлаб кўчага чиқмаган оддий аёл — Онам уйғотган».

Педбилим юртида ўқиб юрган пайтларида шоира адабиётга меҳр кўяди. Китоблар кўз ўнгида янги бир олам очади. Навоий ғазаллари, Фузулий дostonлари, Пушкин, Байрон, Лермонтов, Некрасов шеърлари уни борган сари мафтун этади. Ўзи ҳам аста-секин шеърлар

¹ Зулфия. Қуйларим Сизга. Тошкент, 1965, 4-бет.

ёза бошлайди. 1931 йил 17 июлда Зулфиянинг «Мен ишчи қизи» сарлавҳали илк шеъри эълон қилинади. 1932 йили Зулфиянинг илк шеърий тўплами «Ҳаёт ва- рақлари» босмадан чиқади.

1935 йили Зулфия Ўзбекистон ССР Фанлар комите- ти қошидаги тил ва адабиёт институтининг аспиранту- расига ўқишга киради. Шу йилдан бошлаб атоқли ўз- бек совет шоири Ҳамид Олимжон билан бирга ўтказган 10 йиллик умр шоира ҳаёти ва ижодий фаолияти тарихи- да ўчмас из қолдиради. «Ҳаётимнинг ўн йили, фақат- гина ўн йили Ҳамид Олимжон билан ҳамнафас ва ҳам- қадам ўтгани мен учун улкан бахт бўлди, — деб эслай- ди шоира Зулфия ўз таржимаи ҳолида: У энг гуллаган ёшлик чоғида, ранг-баранг, сира туганмас ёрқин истеъ- доднинг камол чўққисига ётганда фожиали ҳалок бўл- ди. Улкан шоир, ўз она тили ва адабиётининг билимдо- ни, кам учрайдиган қобилият ва интизом соҳиби, дўст- ларига меҳрибон, душманларга аёвсиз Ҳамид Олимжон фақат менинг турмуш йўлдошим ва фарзандларимнинг отасигина бўлиб қолмасдан, айна чоқда, қалбим ва ру- ҳимга уйғун ҳамроҳим ва сезгир маслаҳатчим ҳам эди. Мен ундан фикрлашни, меҳнат қилишни ва шеър ёзиш- ни ўргандим, унинг ижод мактабидан таълим олдим».

Зулфия 29 ёшида бева қолди. Бироқ у бу фожиадан ўзини йўқотмади. У кучли ирода билан суюкли фар- зандлари Ҳулкар ва Омонни тарбиялаш, Ҳамид Олим- жон учун ҳам ижод қилиши зарурлигини ҳис қилди. У шу ўтган йиллар ичида сеvimли кишиси хотирасини покиза сақлаб, Вафо ва Садоқатнинг чинакам намуна- сини кўрсатмоқда.

1938 йили Зулфия Ёшлар ва ўсмирлар, 1941—1950 йилларда эса Ўзбекистон Давлат нашриётида бадий адабиёт бўлими мудири, 1950 йилнинг октябридан эса «Ўзбекистон хотин-қизлари» (1966 йилдан «Саодат») журналида бўлим мудири; 1954 йилдан 1985 йилгача шу журналнинг муҳаррири вазифасида ишлади. Шу кунларда кексалик гаштини сурмоқда.

Зулфия ижодий фаолияти давомида 50 дан кўпроқ шеърий тўплamlар нашр эттирди.

Тузилганига 70 йил тўлиши муносабати билан шои- ранинг учта китобдан иборат «Шалола», «Мушоира» ва «Камалак» номлари билан таъланган асарлари чоп этилди. Зулфия асарлари турли тилларга таржима қи- линган.

Уқитувчи шоира ҳаёти ва ижодн ҳақидаги юқоридаги мазмунда маълумот бергандан кейин қуйидаги саволларни ўртага ташлайди ва дарсни мустаҳкамлайди:

1. Зулфия қачон ва қаерда туғилди?
2. Зулфия қайси ўқув юртларида ўқиб билим олди?
3. Шоиранинг илк шеъри ва биринчи шеърлар тўплами қачон нашр қилинди?
4. Шоиранинг устозлари ҳақида сўзланг.
5. Зулфия — ўзбек совет адабиётининг таниқли шоираси.
6. Шоира қандай мукофотлар соҳибаси?

Уқитувчи ўқувчилар жавобини умумлаштиради. Зулфия бутун ҳаётини, ижодини совет халқининг бахт-саодатини, порлоқ келажагини куйлашга бағишлайди, ўзи яшаётган даврдан мамнун эканлигини баралла куйлайди:

Кўксим тоғ, шодлигим баҳорги дарё,
Мен сени куйлайман сўзим, созимда,
Бахтимга сен борсан эй нурли дунё,
Баҳор, шодлик яшар ҳур овозимда.

Шоиранинг портрети, унинг ижодига бағишланган расм, шеърини тўпламларнинг нусхалари, жилдлик танланган асарлари, «Шалола», «Мушоира», «Келажак» каби 3 жилдлик сайланмасини намойиш қилгандан сўнг ўқитувчи Зулфиянинг юксак унвонлари ҳақида сўзлайди.

Дарс якунида ўқитувчи уйга вазифа сифатида Зулфиянинг «Мен тонгни куйлайман», деб номланган таржимаи ҳолини, адабиётшунос олимларнинг китобларини тавсия этади, шоира шеърларидан ёдлаш зарурлигини айтади.

2-В а р и а н т. Янги мавзу бошлашдан олдин ўқувчиларга бериладиган саволлар:

1. Шоира Зулфия ҳаётига доир нималарни айта оласиз?
2. Зулфиянинг шеърини китоблари ёки шеърларининг номини айта оласизми?
3. Зулфия қандай мукофотлар соҳибаси?

Шоира Зулфиянинг таржимаи ҳолига бағишланган дарс ўқитувчининг қуйидаги суҳбат-лекцияси билан бошланади.

«...Аёл, сен нақадар дилбар шоирасан. Адабиётнинг қаноти санъат қанотидан ҳам серпарвоз. Ёзувчининг

китоблари, бадний сўзи учун чегара ҳам йўқ, чек ҳам йўқ. Ҳақиқий асар чегараларга чап бериб кишилар қалбига йўл топиб кетаверади. Мен буни ҳамма ерда кўрдим, эшитдим. Эй Нодира, Маҳзуна, Увайсий, онахон шоирларимиз. Сизнинг авлодларингиз сизнинг овозингизни умидларингизни олиб юрипти ўз асарларидан...»¹, — деб ёзади Зулфия «Аланга» сарлавҳали мақоласида.

Машҳур ўзбек шоираси, йирик жамоат арбоби Зулфия 60 йилдан зиёд ижодий фаолияти давомида ўзбек совет адабиётининг ривожланишига муносиб ҳисса қўшмоқда. Шоира эллиқдан ортиқ шеърӣ тўпламнинг муаллифидир. Бадний ижод соҳасидаги хизматлари учун Ҳамза номли республика мукофоти, Жаваҳарлал, Неру, Нилуфар номли Халқаро мукофотлар, Болгария ҳукуматининг I даражали Кирилл ва Мефодий ордени билан тақдирланган. У Ўзбекистон халқ шоираси, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони.

Зулфия Исроилова 1915 йилнинг 1 мартида Тошкентнинг ўқчи маҳалласида яшовчи Исроил дегрезнинг хонадонидан олтинчи фарзанд бўлиб дунёга келди. Шоиранинг отаси темирчи эди. «Отам заҳматкаш темирчи эди. Мен ҳамма вақт уни иш кафтада кўра эдим. Уша вақтда болаларини боқиб, рўзгор тебратиш учун одамлар жуда кўп меҳнат қилишлари зарур эканлигига сира ақлим етмас эди. Отамдай қудратли одам йўқ эди мен учун. Темирлар отам қўлида чақмоқлар тараптишига боқиб ҳайратда қолар эдим»².

Шоиранинг онаси Хадича опа, ўз таъбири билан айтганда, «усти бутун, ичи тутун» аёллардан эди. «Менинг онам қаноти қайрилган қуш эди», — деб ҳикоя қилади Зулфия. — Онаминг қанчадан-қанча қўшиқ афсоналарни, дoston ва эртақларни билишига ақлимиз бовар қилмас эди. Бу сеҳрли афсона ва дostonлар бизга бениҳоя ҳузур бағишлар, ўзига ром эта олар, ҳар сафар янги жилва касб этарди. Ҳозиргидай замон ва шароитда яшаганда онам ким бўларди—шоирами, олимани, билмадим. Лекин шунга аминманки, мўъжизалар яратишга қодир, жаҳонни кўзига кенг очувчи, инсонни гўзаллик сари етакловчи, сўзга шайдолик ҳиссини менинг

¹ Зулфия я. Аланга. «Шарқ юлдузи», журнали, 1968, 3-сон, 73-бет.

² Зулфия я. Куйларим Сизга. «Тошкент» бадний адабиёт нашриёти, Тошкент, 1965, 7-бет.

қалбимда остона ҳатлаб кўчага чиқмаган оддий аёл — онам уйғотган»¹.

Зулфия икки ёшга етганда жаҳонни ларзага келтирган Улуғ Октябрь социалистик революцияси рўй берди. Кўп оилалар қатори Зулфиялар оиласига ҳам бахт кулиб боқди. Бу бахтни шоир «Октябрь» шеърисида қуйидагича куйлайди:

Толе йўргаклади мен туғилганда,
Мен кўрдим Октябрь тонги отганин.
Халқим ҳур, севинчда, қуёш бошида,
Бир умр ҳурликка, бахтга боқганин.

Совет даврида Ўзбекистонда анчагина янги, совет мактаблари очилди. Зулфия «бахтиёр тақдирлиларнинг бири» сифатида ана шундай совет мактабларида ўқиди, янги ҳаёт қонунларини тушунди. Ҳур ва бахтиёр вояга етди. Сўнгра хотин-қизлар билим юртига ўқишга кирди. У илк муаллимларининг меҳрибон қиёфаларини ҳамма вақт эслайди. Бу даврда у кўп нарсани ўрганди, ўзи ҳам изланди. «Бу ўқиш-ўрганишда китоб менга катта кўмакдош ва мураббия бўлди. Ҳаётда донолик ва билимнинг сира туганмас қирралари шу қадар кўп эканки, ундан баҳраманд бўлиш учун бутун умрни сарфласа ҳам етмаса керак. Мен ҳаммасини бирдан яхши билиб олишга интилар эдим. Навоий ва Пушкин, Ҳофиз ва Шекспир, Байрон ва Некрасов, Лермонтов ва Лутфийни ўқир эдим, ўқир ва ўқишга интилар эдим. Ўзим ҳам қандайдир жуфтланган, оҳангдош аллақандай байтлар тўқий олаётганимни пайқаб борар эдим. «Қаерда ўқиган эдим бу мисраларни?» деб ўйлар, лекин ўйимга етмас эдим. Мен ўқиганлар чуқур маънолар тўла ажойиб сатрлар... Мен тўқиганлар эса қофиялашган сўзлар туркумидан ҳиёл нари ўтар эди, холос. Лекин қувонар, ажабланир, ҳаяжонланар эдим»¹.

Орадан кўп ўтмай тўғарак бошлиқлари Зулфиянинг шеър ёзишидан огоҳ бўлдилар. Улар туфайли «Ишчи» газетасининг 1931 йил 17 июль сонисида Зулфиянинг «Мен ишчи қизи» шеъри босилиб чиқади. Шундан кейин унинг илк шеърлари вақтли матбуот саҳифаларида тез-тез кўриниб туради.

¹ Зулфия. Қуйларим Сизга. «Тошкент», Бадий адабиёт нашриёти, 1965 йил, 101-бет.

¹ Зулфия. Қуйларим Сизга. Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, Тошкент, 1965, 8-бет.

Зулфия адабиётга кириб келган даврда ўзбек совет адабиёти ривожланиб бормоқда эди. Ҳамза, Садриддин Айний, Абдулла Қодирий, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Фафур Фулом, Абдулла Қаҳҳор ва бошқаларнинг асарлари ўқувчиларга танилган эди. Шунингдек, Ойдин Собирова, Музайяна Алавия, Хосият Тиллахонова каби ижодкор аёлларимизнинг номи ҳам танилиб қолган эди. Булар сафига Зулфия қўшилди.

1932 йили Зулфия 18 ёшга қадам қўйганда илк шеърини тўплами—«Ҳаёт варақалари» нашр эттирилди. Шоиранинг ўқиш-ўрганиши, изланиши давом этган сайин у ижод сирларини била бошлади. Хотин-қизлар педагогика билим юртини битиргач, Зулфия 1935 йили Ўзбекистон Фанлар Комитети қошидаги тил ва адабиёт институтининг аспирантурасига ўқишга кирди. Шу йили унга «ҳаёт янада талабчан ва қаттиққўл муҳаррирни бахш этди». Ҳаётининг ўн йили атоқли ўзбек совет шоирини Ҳамид Олимжон билан ҳамнафас ва ҳамқадам ўтди. «Улкан шоир, ўз она тили ва адабиётининг билимдони, кам учрайдиган қобилият ва интизом соҳиби, дўстларига меҳрибон, душманларига аёвсиз Ҳамид Олимжон фақат менинг турмуш йўлдошим ва фарзандларимнинг отасигина бўлиб қолмасдан, айти чоғда қалбим ва руҳимга уйғун ҳамроҳим ва сезгир маслаҳатчим ҳам эди. Мен ундан фикрлашни, меҳнат қилишни ва шеър ёзишни ўргандим, унинг ижод мактабида таълим олдим»¹.

1938 йили Зулфия Ёшлар ва ўсмирлар нашриётида, 1941—1950 йилларда Ўзбекистон Давлат нашриётида бадиий адабиёт бўлими мудири, 1950 йилнинг октяб-ридан бошлаб «Ўзбекистон хотин-қизлари» (ҳозирги «Саодат» журнали) редакциясида бўлим мудири, 1954 йилдан бошлаб эса шу журналнинг масъул муҳаррири вазифаларида хизмат қилди.

1939 йили шоиранинг иккита тўплами — «Қизлар қўшиғи», «Шеърлар» нашр қилинди. Шоира бу тўпламларидаги шеърларида ўзбек аёлининг «тенглик туйғу» си, инсонлик ғурури, оналик шодлиги, ёр ҳижрони, гуссаси, ватандош аёл армони ва ишончи»ни куйлади. (Миртемир).

«Иккинчи китобни («Қизлар қўшиғи» — Ҳ. Ҳ.) ёзаётганимда, — дейди шоира «Дружба народов» журна-

¹ Зулфия. Таъланган асарлар. Тошкент, Ўзадабийнашр, 1959, 59-бет.

лининг махсус мухбири Александр Наумов билан бўлган суҳбатда, — бир куни Ҳамид Олимжондан шундай деб сўраганим эсимда: «Нима учун мен ёзган шеърнинг ҳеч поёни бўлмайди? Қайси бандда тўхтамайин, яна давом эттирса бўлаверади-я»? У кулиб туриб шундай деган эди: «Чунки сен ҳар бир шеърингда биратўла ҳамма гапни айтиб олмоқчи бўласан, ваҳоланки, бундай қилиш ярамайди. Кейин биласанми, шеърни охиридан бошлаб ёзиш керак»... Унинг маслаҳати нақадар нозик ва аниқлигини кейинчалик ўзимда назмхонлик қилиш эмас, балки бирон муҳим ва юрагимда туғилиб қолган фикрни баён қилиш зарурати етилгач, тушундим»¹.

Улуғ Ватан уруши йилларида Зулфия ижоди камолотга етди. Бу даврда шоиранинг «Уни Фарҳод дер эдилар» поэмаси, «Верность», «Ҳижрон кунларида» шеърий тўпламлари нашр этирилди. Улуғ Ватан уруши даври адабиётида ватанпарварлик, жанговарлик, меҳнатсеварлик туйғуларини ифодалаш билан бирга, шоирларимиз ижодида севги ва муҳаббат, ғалабага ишонч оҳанглари ҳам куйланди.

Шоиранинг лирик қаҳрамони жангга ўз акаси, укаси, отаси, фарзанди ва ёрини жўнатган, урушнинг оғир йилларида фронт орқасида фидокорона меҳнат қилаётган, ҳижронга тоб бераётган юксак фикрли, оқила ва меҳнатсевар совет хотин-қизларидир.

Бу даврда Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун каби шоирлар яратган қаҳрамон ота, она образи ёнига Зулфия яратган аёл образи ҳам келиб қўшилди.

Бу ўринда ўқитувчи Фафур Фуломнинг «Соғиниш», Ҳамид Олимжоннинг «Қўлингга қурол ол» каби шеърларидан мисол келтириши мумкин. Зулфия ёзган шеърлардаги лирик қаҳрамонларга ўхшаш минглаб одамлар ҳаётимизда топиларди. Булар уруш қийинчиликларини бўйнига олган ажойиб, матонатли совет қиз-аёлларидир. Шоиранинг «Менинг Ватаним», «Қўлимда қуролу, устимда шинель», «Палак», «Ҳижрон» каби ажойиб шеърлари ана шу мавзудаги энг яхши асарлардандир.

«Палак» сарлавҳали шеъри шоиранинг бадий камолотидан далолат беради. Шеърда таърифланишича, бўйи етган қиз яхши ният билан палак тикади. У севиб, севилган. Улуғ Ватан уруши бошланиб йигит жангга —

¹ Зулфия. Танланган асарлар. Тошкент, Узадабийнашр, 1959, 59-бет.

Ватан ҳимоясига кетади. Лирик қаҳрамон-вафодор ўзбек қизи дастлаб ёмон хаёлларга борса ҳам, ғалабага ишончини йўқотмайди:

Уни тикавердим, кечалар бедор,
Қаршимда суратинг, тортдим қатимни,
Хаёлимда сенсан доим азиз ёр,
Ишқим билан чекдим севгим хатини.
Евни тамом қилиб сен қайтсанг ғолиб,
Ишқда бирга тепгай биздаги юрак.
Сени қаршилагай қуёшдай ёниб,
Йўлингга кўз тутиб, мен тиккан палак.

Шоиранинг «Палак» шеърдаги лирик қаҳрамоннинг маънавий дунёси гўзал. У ўз орзусига етишишда ҳар қандай ҳижронга бардош беришга тайёр. Ғалабага ишонч руҳи шеър ғояси орқали ўқувчига етказилади. «Зулфия шеърлари, — деб ёзган эди машҳур совет шоири В. Луговский, — Ўзбекистоннинг ҳарбий поэзиясида алоҳида ўрин эгаллайди»¹.

Бу даврда шоира «Уни Фарҳод деб эдилар» поэмасини ёзади. Балладада «Фарҳод ва Ширин» музидали драмасида Фарҳод ролини ижро этган, кейин жангга кетиб урушда ҳалок бўлган артист Қобилқори Сидиқов образи яратилади.

Бу давр адабиётининг етакчи ғоя ва образлари «Зулфия ижодининг асосини ташкил этади. Совет кишиларини тўлқинлантирган масалалар шоира ижодининг тематик уфқини белгилаб келди. Шу билан бирга, унинг ўзига хос овози бошқа ўзбек шоирларидан ажралиб ҳам туради. Бу ўзига хослик эса, аввало, унинг ўз дунгалари — ўзбек хотин-қизларининг кечинмаларини ифдалашда, даврнинг долзарб масалаларига улар нуқтаи назаридан ёндашишида намоён бўлди»¹.

Зулфия лирикасида шоиранинг умр йўлдоши, устоз, атоқли ўзбек совет шоири Ҳамид Олимжоннинг бевақт ўлими туфайли ҳижрон мавзуси янада баралла қўйланди. Шоира «Бахтиёр севгини қуйларди созим», «Кечир, қолдим ғафлатда», «Сен қайдасан, юрагим», «Баҳор келди сени сўроқлаб», «Соғинганда», «Сенсиз», «Эмиш» каби қатор шеърларида ҳижрон фарёди эшитилади. Шоиранинг бу мавзудаги шеърлари ичида «Ба-

¹ Зулфия. Верность. Тошкент, Госиздат, УзССР, 1943, с. 3.

¹ Ўзбек совет адабиёти тарихи, III том, I китоб. ЎзССР. «Фан». Тошкент, 1972, 294-бет.

ҳор келди сени суроқлаб» асарини инсон туйғулари ифодасининг гултожи деб аташ мумкин. Бу шеърда шоира Ҳамид Олимжоннинг ҳаққоний бадий образини яратади.

Лирик қаҳрамон шоир овозини эшитади. Ҳа, Ҳамид Олимжон ўз қўшиқлари билан тирик. Шеър оптимистик руҳ билан яқунланади:

Баҳорга бурканган сен севган элда
Овозинг янграйди жўшқин, забардаст.
Ўлмаган экансан, жоним, сен ҳаёт
Мен ҳам ҳали сенсиз олмадим нафас.

Ҳижронинг қалбимда, созинг қўлимда,
Ҳаётни куйлайман, чекинар алам.
Тунлар тушумдасан, кундуз ёдимда,
Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам.

Уқитувчи шоира лирикасида бу мавзуда йилдан-йилга янги-янги шеърлар пайдо бўлаётганини таъкидлаши ва мисоллар келтириши мумкин. Бунга мисол қилиб «Ўриқлар гуллар», «Сенсиз», «Ҳайкал», «Эмиш» каби шеърларидан фойдаланиш мумкин.

Зулфия ҳамиша давр ва халқ билан бирга қадам ташлайди, ўз асарларида ўзбек хотин-қизларининг жамиятдаги фаолияти, ички кечинмалари, орзу-умидлари, келажак ҳақидаги ўйларини катта маҳорат билан тасвирлаб келмоқда.

Шоира шеърлари халқчиллиги, дўстлик ва ҳамкорликни, оташин севги, вафо ва садоқатни моҳирона куйлаши билан ажралиб туради. Шоира ижодининг илҳом уфқи кенг, тематикаси ранг-баранг.

Зулфия «Мен ўтган умрга...» шеърида ўзи яшаган умрга сарҳисоб бергандай бўлади:

Ҳаёт китобини бехос варақлаб,
Мен ўтган умрга ачинмай қўйдим.
Табассум ўрнида кулдим чарақлаб,
Суйиш керак бўлса телбача суйдим,
Кийганим ипаъми

читми, ё кимхоб...

Юрак бойлигидан қилмабман парво,
Мен оғушлаган ҳаёт нақ офтоб.
Янги қўшиқталаб унда ҳар сабсқ,
Мен ўтган умрга ачинмай қўйдим,
Ҳеч кимда кўрмайин умримда ўхшаш

Суйдим, эркаландим,
айрилдим, куйдим,
Иззат нима — билдим,
Шу-да бир яшаш.

Бу шеъри билан шоира ўтган умрига назар солиб, сарҳисоб этгандай бўлади.

Шоира ҳозирги кунда қайта қуриш, ошкоралик, пок-ланиш даври талабларига доир янги-янги асарлар ярат-моқда.

— Биз ҳозир қайта қуриш шамолларининг сарин еллари бутун Ватанимиз бўйлаб эсаётган бир даврда яшамоқдамиз, — дейди шоира яқинда биз билан бўлган суҳбатда. — Бу давр талаблари барча ижодкорлар қа-тори менинг зиммамга ҳам улкан вазифалар юклаётир. Менимча, ҳар қандай шароитда инсон ўз эътиқодига мустаҳкам бўлиши керак»¹.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон халқ шоираси Зулфия ижоди ҳозирги кунда юқори босқичга кўтарил-ди, камолотга эришди. Шоира қатор шеърлари билан ўзбек совет адабиётининг ривожланишига муносиб ҳис-са қўшди, ўз шеърларида қаҳрамон совет аёлининг бар-камол образини яратди. Бу даврда ёзган асарлари ўқув-чиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда катта хизмат қилади.

Зулфия ҳаёти ва ижодий фаолиятига доир ўтилган темани мустаҳкамлаш мақсадида ўқитувчи юқоридаги мазмунда маълумот бергандан кейин қуйидаги савол-лардан фойдаланиши мумкин;

1. Зулфия қачон ва қаерда, қандай оилада дунёга келган?
2. Зулфиянинг оиласи ҳақида нималарни биласиз?
3. Зулфия қаерларда ўқиб маълумот олган?
4. Шоиранинг биринчи шеърий тўплами қачон нашр этилган ва қандай номланади?
5. Зулфиянинг нашр этилган асарлари ҳақида сўз-ланг.
6. Зулфия ижоди ҳақида қандай илмий адабиётлар-ни биласиз?
7. Зулфия «Мен тонгни куйлайман» номли мақола-сида нималар ҳақида фикр юритади. Устозлари, муаллимлари ҳақида нималар дейди?

---

¹ 1988 йил 21 декабрда муалифнинг шоира Зулфия билан бўл-ган суҳбатидан.

Савол-жавобдан сўнг, ўқитувчи шоира Зулфиянинг таржимаи ҳоли лирикасини ўрганиш катта аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди. Ўқитувчининг ўзи ҳам бу соҳада адабиёт дарслиги билан чекланиб қолмай, шоира ҳаёти ва ижодига доир адабиётшунослигимизда юзга келган мақоалалар, монографиялар билан яқиндан танишган бўлиши керак. Бу эса ўқувчиларга Зулфия ҳаёти ва ижодини ўрганишга қизиқиш пайдо қилади, иккинчидан, шоира ижодини пухта ўзлаштиришлари учун, асарларида тасвир этилаётган воқеани чуқур тасаввур этишлари учун замин ҳозирлайди, ўқувчиларга маънавий таъсир кўрсатишда, уларнинг эстетик завқини тарбиялашда катта роль ўйнайди.

Ўқитувчи дарс якунида «Мен тонгни куйлайман» таржимаи ҳолини ўқишни, Зулфия ҳаёти ва ижодини мактабда ўрганиш юзасидан тайёрланган кўргазма билан танишишни Зулфия шеърларидан ёд олишни топширади. Дарсни ўтишда ўқитуви шоира Зулфия ҳаёти ва ижодий фаолиятини ўрганишда қуйидаги адабиётлардан баракали фойдаланиши мумкин:

1. Зулфия. Куйларим Сизга. Тошкент, Бадий адабиёт нашриёти, 1965 йил.
2. Зулфия. Асарлар, уч жилдлик. Тошкент, 1985—1986 йиллар.
3. Л а з и з Қ а ю м о в. Зулфия. Ҳаёти ва ижоди ҳақида очерк. «Тошкент» бадий адабиёт нашриёти. Т., 1975.
4. Ҳ. Ҳ а с а н о в а. Аёл қалбининг куйчиси. ЎзССР «Фан» нашриёти, Тошкент, 1975.
5. Ҳ. Ҳ а с а н о в а. Нозик қалблар эҳтироси. ЎзССР «Фан» нашриёти», Тошкент, 1981.
6. И. Ғ а ф у р о в. Вақт ва қалб. Зулфиянинг «хаёллар, туйғулар...» китобига сўзбоши. Ғ. Ғуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1981, 3—12-бетлар.
7. Ҳ о т а м У м у р о в. Қўш қанот сеҳри. Тошкент. Ғ. Ғуллом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 1982.
8. Зулфия. Уч жилдик. Асарлар. Шалола, Мушоира. Камалак, Тошкент, 1985—1986.

Шоира ижоди ҳақида илмий ва бадий адабиётларни билиш дарсининг мазмунли ўтишини таъминлайди.

Иккинчи дарс

Дарснинг темаси: Шоира Зулфия шеърларида халқ ва Ватанга муҳаббат туйғулари «Юрагимга яқин кишилар» ва бошқа шеърлари мисолида.

Кўргазмалар қурол:

1. Шоиранинг шеърий китобларидан намуналар.
2. «Юрагимга яқин кишилар» шеъри асосида кўргазма тайёрлаш.
3. «Юрагимга яқин кишилар» шеъридан парчани магнитофон лентасига ёзиб олиш ва ўрни билан ўқувчиларга эшиттириш.
4. Шоиранинг халқ ва Ватан ҳақидаги шеърлари рўйхатини бериш.
5. Халқлар дўстлиги, биродарлигини акс эттирувчи расмлардан фойдаланиш.

Дарс баёни: Дарс ўқитувчининг суҳбат-лекцияси асосида олиб борилади. Вақти-вақти билан ўқитувчи суҳбат усулидан ҳам фойдаланади.

Шоира Зулфия урушдан кейинги тинч қурилиш йилларида ҳам, кейинги социалистик қурилиш даврида ҳам баракали ижод қилиб келмоқда. Бу даврда «Хулкар» — 1947, «Мен тонгни куйлайман» — 1950, «Дугоналар билан суҳбат» — 1953, «Юрагимга яқин кишилар» — 1958, «Куйларим Сизга», уч жилддан иборат «Асарлар» — «Шалола», «Мушоира», «Камалак» каби шеърий тўпламлари нашр эттирилди.

Зулфия шеърларида халқ хўжалигини тиклаш, хотин-қизларнинг, турли касб кишиларининг жамиятдаги роли, меҳнати, ички кечинмалари, орзу-умидлари, урушни даънатлашлари, тинчликни улуглашлари ўз аксини топган.

Шоира лирикасида халқ, Ватан мавзуи алоҳида ўринни эгаллайди. Шу мавзудаги шеърлари катта ижтимоий аҳамият касб этади. Унинг лирик қаҳрамони даврнинг катта талабларига жавоб берувчи меҳнаткаш, қаҳрамон совет халқи, жонажон Ватанини севувчи замондошларимиз қиёфасида намоён бўлади. Шоира шеърларида воқелик конкрет бадий образлар, лирик қаҳрамон фикр-ўйлари, орзу-умидлари орқали акс эттирилмоқда.

Талантли адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов лирик қаҳрамон ҳақида гапириб шундай дейди: «Лирикада образ ўзига хос шаклда муҳим ижтимоий қимматга эга бўлган фикрни ифодаловчи аниқ ҳаётий кечин-

ма шаклида намоён бўлади. Шу кечинманинг мазмунига ва йўналишига кўра биз лирик қаҳрамоннинг характери белгилаймиз, унинг акс эттирилаётган ҳодисага муносабатини аниқлаймиз. Кечинма мавзунинг моҳиятини чуқур очишга имкон берувчи, ўқувчида тасвирланаётган ҳодисага нисбатан маълум эмоционал ва эстетик муносабат уйғотувчи омилдир. Бу эса шоирнинг тасвирланаётган ҳодиса ва нарсаларни чуқур ҳис этмоғини, уларни ўз шахсий ҳаётининг узвий қисмига айлантиришни тақозо қилади».

Шоир лирикасида халқ ва Ватан мавзуси севиб куйланади. «Менинг Ватаним» шеърисида шоира она-Ватан ҳақида жуда илиқ ва самимий фикрларни баён этади:

Мен шунда туғилдим, кўрдим дунёни,
Ҳаётга илк қадам қўйганман шунда.
Тилим нутқ топди, кўзим зиёни,
Меҳр ва эрк билан яшадим кунда.

Зулфия ўз тушунчасида «кўзни қамаштирган кўм-кўк боғ»ларни ойга кўзгу бўлган соф булоқларини Ватан деб билди. «Тошқин сувлар, хониш қилган булбуллар ҳаммаси шоирани мафтун этади, у қўшиқ сеҳрига ёрилади:

Фақат сени дедим, қалб қўшиғини,
Эй азиз Ватан, атадим сенга,
Сен ҳур бўлганинг-чун нафасим ҳурдир
Ҳаётим лаззатли, бахт ёрдир менга.

Ватаннинг азиз тупроғини ёв босганда эл-юрт қўзғалди, ҳар қарич ер учун қаттиқ жанг борди. Совет кишилари ғазабландилар. Қасос олиш истагида фронт орқасида меҳнат қилувчилар оддий солдатдек қурол ясаб, темир букдилар.

Шеърда ғалабага ишонч руҳи баланд:

Бутун халқим билан байрамга чиқиб,
Ғалабани қутлаб оламан созим.
Сенга азиз Ватан, сенга она юрт,
Меҳр, ишқинг билан тўлиқ овозим.

Социалистик Ватаннинг гўзал таърифи маҳорат билан чизилган бу шеър ватанпарварлик руҳи билан суғорилган. Уқитувчи шоира Зулфиянинг «Юртимни куйлайман» шеъри ҳақида ҳам қисқа маълумот бериши мумкин. Уқитувчи шоира ўз овозига, ўз созига эга бўлган санъаткор эканлигини таъкидлайди.

Шоиранинг бу шеъри замондошларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялайди, уларда она Ватанни меҳр билан севиш ҳиссини уйғотади.

Шоиранинг «Юрагимга яқин кишилар» (1954) шеъри халқлар дўстлигини мадҳ этишга бағишланади. Зулфия бу шеърининг бош қаҳрамони қилиб камтар, улуғвор, совет кишилари — юрагига яқин кишилар образини олади. Шоира юрт харитасини ўз юрагига ўхшатади, юрак атрофидаги ҳар бир аъзо юрак учун қадрли бўлибгина қолмай, юрт харитасидаги ҳар бир жон, инсон шоира учун азиз ва қадрли. Шеър ватанпарварлик ғоялари билан суғорилган.

Уқитувчи «Юрагимга яқин кишилар» шеърдан мисоллар келтиради:

Юртим харитаси менинг юрагим,
Энг узоқ бурчи ҳам таниш ва яқин.
Муқаддас гавҳардай сақлайман унда,
Икки юз миллион халқ муҳаббатин.
Узоқ Шарқ,

Сахалин,

Бокуда юриб,

Кўраман энг яқин қадрдон дўстни.

Билмайман:

Бу совет кишиларисиз

Қайдан олар эдим қалбимга ўтти.

Шеърда гавжум ҳаёт қўйнидаги кишиларнинг ҳалол меҳнатлари, ўй мақсадлари ўз аксини топган. Уларнинг барида буюк интилиш:

Шаҳрим кўчасидан мен шод бораман,
Қатта ҳаёт, қайноқ, сершовқин, гавжум.
Одамлар дарёси оқар ёнимдан,
Қарайман:

Ҳамма-ҳаммаси таниш,

Билмайман аслин

ҳам,

қасбин ҳам аммо,

Биламан барида буюк интилиш...

Шоиранинг орзуси улкан. У азиз ва юрагимга яқин кишилар қалбига ўз шеърларим билан кира олсам, ўзимни бахтли деб ҳисоблардим, дейди. Шеърнинг мазмуни чуқур, унинг замирида чуқур умумлашма ётибди:

Заводда, колхозда, давлат бошида,

Менинг юрагимга яқин кишилар.

Бахтиёр бўлардим шеърларим билан,
Шу дўстлар қалбига киролсам агар.

Уқитувчи «Юрагимга яқин кишилар» шеърда шoirнинг ватанпарварлик туйғулари, улуғ она-Ватанга меҳр-муҳаббат, садоқат ҳислари, замондошларимизнинг ички-кечинмалари, орзу-умидлари, фикр-ўйлари, ёрқин туйғулари жўшқинлик билан ифодаланганига тўхталлади.

Шoиpa «Танишларим қанча?» деб ўзидан сўрайди. Унга кўкда порлаган қуёш жавоб қилади:

«Менинг нурум кирган ҳамма ер таниш,
Баҳра олган жоннинг ҳаммаси қардош».

Ана шу ниятда шу қалб куйи бўлиб гоҳ оқшом, гоҳ тонг дўстлар эшигидан кириб боради. Ҳар ерда муҳаббат ва ҳаёт берган яқин кишиларни топа олади.

Шундай қилиб Зулфиянинг шoиpона қалби халқ, Ватан ҳақида фикр юритганда бутун дунёда содир бўлаётган муҳим ўзгаришларни, инсонлар онги ва муносабатида туғилаётган янгиликларни замондошларимиз меҳнати, орзу-умидини акс эттиради.

Уқитувчи дарсни ўтиб бўлгач, ўқувчиларнинг дарсни қандай ўзлаштирганларини билиш мақсадида қуйидаги саволларни ўртага ташлайди:

1. Зулфиянинг она-Ватан, халқлар дўстлиги ҳақидаги қандай шеърларини биласиз?
2. Зулфия Ватанни қандай мадҳ этади?
3. «Юрагимга яқин кишилар» шеъри қачон ёзилган?
4. Бу шеърнинг ғояси ҳақида гапиринг.
5. Юрт харитасини шoиpa нимага ўхшатади?
6. Шoиpa шаҳар кўчаларидан бораётганда қандай кишиларга дуч келади, улар нимаси билан таниш?

Уқитувчи ўқувчилар жавобларини умумлаштиради, мавзун мустаҳкамлайди ва «Ватан адабиёти» дарслигидан «Юрагимга яқин кишилар» шеърини ўқишни ва маълум бир парчасини ёдлашни топширади.

ШОИРА ЗУЛФИЯ ИЖОДИ ҲАҚИДА АСОСИЙ АДАБИЁТЛАР

1. **Абдулла Олимжонов.** Шоира Зулфия. Танқидий-биографик очерк. 1953 йил, ЎзССР «Фан» нашриёти.
2. **Ф. Насриддинов.** «Дугоналар билан суҳбат» тўплами ҳақида. «Шарқ юлдузи» журнали, 1953, 3-сон.
3. **О. Икромов.** Зулфия ижоди. ЎЗДУ асарлари, янги серия № 63. Самарқанд, 1956 йил.
4. **Г. Мусина.** Зулфиянинг ижодий йўли. Ўздавнашр, Тошкент, 1961 йил.
5. **М. Султонова.** Шоира Зулфия. Тошкент, «Қизил Ўзбекистон», «Правда Востока», ва «Ўзбекистони Сурх» бирлашган нашриёти, 1962 йил.
6. **А. Акбаров.** Қалб куйчиси. ЎзССР «Билим» жамияти, Тошкент, 1965 йил.
7. «Маҳорат мактаби», Ўзадабийнашр, Тошкент, 1962.
8. **Лазиз Қаюмов.** Шоира Зулфия. «Тошкент» бадий адабиёт нашриёти, 1965.
9. **Г. Мусина.** Зулфия публицистикаси. ЎзФА нашриёти, Тошкент, 1965.
10. **Озод Шарафиддинов.** Адабий этюдлар. Ғафур Ғулом: номидаги бадий адабиёт нашриёти. Тошкент, 1968 йил.
11. **И. Ғафуров.** Жозиба. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 1970 йил.
12. **Миртемир.** Зулфиянинг «Висол» тўпламига сўз боши: Ғафур Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти. Тошкент, 1972.
13. **Лазиз Қаюмов.** Зулфия. Ғафур Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти, Тошкент, 1975.
14. **Ҳ. Ҳасанова.** Аёл қалбининг куйчиси. ЎзССР «Фан» нашриёти. Тошкент, 1975 йил.
15. **Ҳ. Ҳасанова.** Нозик қалблар эҳтироси. ЎзССР «Фан» нашриёти, Тошкент, 1981 йил.
16. **Ҳ. Умуров.** Қўш қанот сеҳри. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент, 1982 йил.

«УҒЛИМ, СИРА БУЛМАЙДИ УРУШ»

(Шоира ижодини XI синфда ўрганиш)

Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда империалистлар тинчликни бўғмоқчи бўлдилар. Миллион-мил-

лион кишиларнинг осойишта ҳаёт кечиришлари, оналар юрагини ваҳималар, васвасалар босмаслиги учун мамлакатда тинчлик ҳукмрон бўлиши керак.

Тинчлик учун турли касбдаги миллионлар курашмоқда. Шоира Зулфия ҳам Улуғ Ватан уруши йилларида ёзган «Қўлимда қуролю, устимда шинель», «Палак», «Ҳижрон кунларида» каби шеърларида урушга лаънатлар ўқиб, тинчликни улуғлайди. Шоиранинг бу даврда ёзган шеърларидаги лирик қаҳрамон устида шинель, қўлида қурол, ёри билан бир сафда туриб Ватан учун жанг қилади, висол умидида тоқат билан ёрини кутиб, юксак ватанпарварлик билан Социалистик Ватанимизнинг гўзаллигини мадҳ этади. Шоира урушдан кейинги йилларда ҳам бу мавзунинг давоми сифатида қатор шеърлар битди.

Ўқитувчи ўтган мавзунини ўқувчилардан қисқача сўрайди ва уни мустаҳкамлайди.

Янги тема: Зулфиянинг «Ўғлим, сира бўлмайди уруш» шеъри таҳлили.

Ўқитувчи дарсни қуйидаги режа асосида ўтиши мумкин:

1. «Ўғлим, сира бўлмайди уруш!» шеърининг ёзилиш тарихи.
2. Шеърнинг ғояси.
3. Шеърнинг сюжети, мазмуни ва тузилиши.
4. Она образининг умумлашма характери нимада кўринади?
5. Лирик қаҳрамон, унинг кечинмаларида кимнинг овози янграйди?
6. «Ўғлим, сира бўлмайди уруш!» шеърида лирик қаҳрамон туйғуларини ифодалаш учун шоира қандай воситалардан фойдаланади?
7. Шеърнинг жаҳоншумул аҳамияти нимада?

Дарсининг мақсади: Шоира Зулфия дўстлик ва тинчлик куйчиси.

Кўргазмални қурол: Шоира Зулфия китобларидан намуналар.

2. Зулфиянинг тинчлик ҳақида сўзлаётган пайтини акс эттирувчи суратлардан фойдаланиш (мактаб кўргазмаси, 20-бет).

3. Халқлар дўстлигини, тинчлик учун курашини акс эттирувчи фотосуратлар.

4. Мазкур шеърдан олинган парчалар ёзилган плакатлар.

Уқитувчи дарс жараёнида ана шундай кўргазмали қуроллардан унумли фойдаланиши ва унга ижодий ёндашиши зарур.

Дарснинг баёни. Зулфия ўзбек совет поэзиясида тинчлик учун кураш мавзуини ўзига хос катта маҳорат билан куйламоқда. У ўз асарлари билан тинчликнинг оташин жарчиси сифатида кўзга ташланади.

Шоира совет жамоатчилигининг вакили сифатида 1954 йили Японияга боради, Хиросимада бўлади. Хиросима фожиасининг изларини ўз кўзи билан кўради. Мудҳиш бомба оқибатида ҳалок бўлган ва умр бўйи мажруҳ бўлиб қолган минглаб кишилар ҳақида эшитади, атом урушининг даҳшатларини кўриб, эшитиб, унинг қалбида урушга қарши қаттиқ қаҳр-ғазаб уйғонади. Атом уруши фожиаларини кўриб қаттиқ ҳаяжонланган Зулфия шундай дейди: «Биз сукутда қолдик. Мен ёнимда турган нотаниш япон аёлининг қўлини ушладим. Таржимон биздан узоқда эди. Биз бир-биримизнинг қўлимизми қаттиқ қисдик.

— Уруш бўлмайди. Йўл қўймаймиз. Тахминан шундай деган эдим мен япон аёлига ўз ишорам билан».

Мазкур шеър тузилиши жиҳатидан 3 бўлимдан иборат:

Биринчи қисм. Улкада тинчлик, осойишталик даври ҳукм сурмоқда. Баҳор. Қуёш осмон кўксига кезади. Қалдирғочлар қанот қоқиб учмоқда. Шеърдаги лирик қаҳрамон-она фарзандига меҳр билан боқади, унинг бўйи-бастига, лаби устида сабза ураётган қалдирғочнинг майин қанотидек мўйловларига завқ билан боқади, ўспириннинг тоза кўксига янги ҳис тотти жўш ураётганлигини сезади, юраги шодликка тўлади, меҳр билан унинг кўзларига боқади, орзулар тўлқинида оқади. Баъзан ёнида отаси йўқлигидан ўкинади. Ватан туфайли она фарзандини тарбиялаб вояга етказди.

Иккинчи қисм. Хотира. Бўлиб ўтган уруш, у келтирган жароҳатлар, кулфатларни хотирлаш орқали ундан нафратланиш. Уруш туфайли кўп хонадонда Ота номли буюк шодлик камлиги таъкидланади:

Уруш номинг ўчсин жаҳонда,
Ҳамон битмас сен солган алам.
Сен туфайли кўп хонадонда,
Ота номли буюк шодлик кам.

Юлдинг ота демак бахтини,
Жуда мурғак гўдакларимдан,

Яхши ҳам бор шундай Ватани,
Далда бўлди юракларимга.

Бу шеърда ота ва ўғил тақдири ҳақида икки авлод—оталар ва фарзандлар ҳақида сўз беради. Иккинчи жаҳон уруши туфайли кўп хонадонда ота номли буюк шодлик йўқолди, уруш оиладан ота деган бахтни юлиб олган. Оналар уруш азобларини эсларидан ҳали чиқармаганлар. Она фарзандини ҳаётимизнинг гуллаб яшнаши учун шай қилиб қўяди, урушнинг сира бўлмаслигини истайди.

Жафокаш она фарзандларига ҳам оналик, ҳам оталик қилади, энди ўғли улғайиб, ўзи ота бўлиб қолганда, унинг бошига янги уруш хавфи соя солади. Одамийлик қиёфаларини, хусусиятларини йўқотган бир гуруҳ империалистлар янги уруш оловини ёқмоқчи бўладилар. Шеърдаги лирик қаҳрамон-она ваҳимага тушади, қалбдан ҳайқиради:

Йўқ, урушнинг номи ҳам ўчсин,
Менинг ўғлим керак ҳаётга.
Истамайман унинг дудлари,
Қўнсин лаби узра қанотга.

Шеърнинг учинчи қисмида лирик қаҳрамон — Онанинг келажакка умид, тинчлик кунлари бўлишини орзу қилиши куйланади. Она ўз фарзандининг ва умуман фарзандларнинг боши омон бўлиши учун барча оналарни тинчлик учун курашга чорлайди, тинчлик бўлишига умид қилади:

Бас, бас, эзгу оналар қалби,
Яшай олсин бежавф, бахт билан.
Меҳнатимиз, ғазаб, севгимиз,
Тинчлик, дейди бутун халқ билан.

Кўкрак сути ва меҳнат билан
Биз жаҳонга берганмиз турмуш.
Она қалби оёққа турса,
Ўғлим, сира бўлмайди уруш!

Бу шеърда кишиларга уруш даҳшатларини бир бор эслатиш, уларни тинчликка чақириш ва бутун оналар оёққа турса тинчлик барқарор бўлади деган ғоя олға сурилган. Бу шеърдаги она образи уруш хавфидан ғазабга келган ва тинчликни мустаҳкам туриб ҳимоя қилган барча оналарнинг умумлашма образидир.

«Зулфия эса «Ўғлим, сира бўлмайди уруш!» шеъри-

да, — деб ёзади филология фанлари доктори Ҳотам Умунов ва ўқитувчи Башорат Икромова, — «нишқ қўшиғи ёзилган китоб»дан ажраган, «Ота» деган буюк шодликсиз фарзанд ўстирган жаҳон Оналарини улуғ бир мақсадга-жаҳоний курашга даъват қилади. У урушни лаънатлар экан, тинчликни талаб қилувчи ва уруш оловларини йўқ қилишга қодир она қалбининг буюклигини очади. Ватанга, келажакка, фарзандга бўлган муҳаббат — онага ана шундай буюклик беради»¹.

Хулоса қилиб айтганда, аниқ тарихий далил — Хиросима фожияси шоирага тинчлик учун кураш ғоясини куйлаш учун ҳаётини материал берган. Шеър мисраларида шоира Зулфия урушдан жафо чеккан миллионлаб аламдийда оналарнинг орзу-истакларини ўй-хаёлларини маҳорат билан ифодалайди. Ана шунга кўра бу шеър ўз даврининг муҳим ижтимоий масаласини кўтариб чиққан ажойиб асар сифатида кенг ўқувчилар оммасининг юрагидан жой олди.

«Дружба народов» журналининг махсус мухбири Александр Наумов Зулфияга қуйидаги савол билан мурожаат қилади: «Яқинда Сиз Халқаро «Нилуфар» мукофотининг лауреати бўлганлигингиз умум адабиёт ҳаётида катта воқеадир. Менинг фикримча, бу ўзингизнинг ижодий биографиянгизда ҳам муҳим ҳодиса бўлди. Маълумки, «Нилуфар» мукофоти озодлик ва миллий мустақиллик йўлида империализм ва мустамлакачиликқа қарши курашни акс эттирувчи энг яхши асарлар учун берилади. Сизга бу мукофотни бирон китобингиз учун беришдими, ё умуман адабий-ижтимоий фаолиятингиз учунми?»

— Менимча, адабиётдаги ҳамма ишим инobatга олинган бўлса керак.

— Фақат адабиётдаги ишингизми?

— Сирасини айтганда, бу масала анча мураккаброқ. Африка, Осиё адабиётларининг умум империалистик курашида уларнинг фаолиятини бир-бирига мувофиқлаштириб турган ёзувчилар ташкилотларининг ишида кўп йиллардан бери иштирок этиб келяпман, публицист сифатида мақолалар ҳам ёздим, ёзувчиларнинг кўпдан-кўп анжуманларида шундоқ минбарга чиқиб ҳам гапирдим. Лекин шундай бўлса-да, шеърят менинг энг муҳим ишим бўлганлигидан, менинг асосий ижти-

¹ Ҳ. Умунов ва Б. Икромова. Шеърятимиз маликаси. Самарқанд, 1988.

мой фаолиятим — шеърларимнинг гражданлик садосидан иборат бўлса керак, деб ўйлагим келади»¹.

Дарсни якунлаган ўқитувчи қуйидаги саволлар билан ўқувчиларга мурожаат қилади:

1. «Ўғлим, сира бўлмайди уруш!» шеъри қачон ёзилган, унинг яратилишига қандай воқеа сабаб бўлган?

2. Шеърда лирик қаҳрамон-онанинг ҳиссиётлари қандай тасвирланган?

3. Нега бу шеърни онанинг лирик монологи деймиз?

Шундай қилиб шоира Зулфия урушдан сўнгги давр ижодида тинчлик ва меҳнат мавзуси бирга боғланган ҳолда куйланади. Бу орқали она Ватан қудрати, меҳнаткаш халқ қаҳрамонлиги, халқларнинг биродарлиги, ҳамкорлиги, тинчлик учун кураши куйланади.

ЗУЛФИЯНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ БЎЙИЧА УТКАЗИЛАДИГАН ЕЗМА ИШЛАР

Иншо ёзиш ўқувчиларнинг мустақил иши бўлиб, ёзувчи ижодини қанчалик ўзлаштирганликларини намойиш қилади, олган билимларини мустаҳкамлайди. Шунингдек, уларнинг адабиётга қизиқишларини, нутқ маданияти, эстетик туйғуларини оширишда катта роль ўйнайди.

Зулфия ҳаёти ва ижоди бўйича ўқувчилар уйда ҳам иншо ёзадилар. Баъзан эса синфда ҳам ёзилади. Ўқувчиларга шоира ижоди юзасидан қуйидаги темаларда иншо ёзишни тавсия этиш мумкин:

1. «Мен севган шоира».

2. «Зулфия — дўстлик ва тинчлик куйчиси».

3. «Зулфия ва Ҳамид Олимжон».

4. «Зулфия ижодида вафо, садоқат ва ҳижрон мадҳи».

5. «Шоира ижодида халқ ва Ватан мавзуйи».

6. «Зулфиянинг лирик қаҳрамони — бизнинг замондошимиз».

7. «Зулфия — атоқли совет шоираси».

Ўқитувчи ўқувчиларга иншо ёзишда асосий эътиборни мавзунини тўғри ёритишга, фикрларининг аниқ бўлишига, нутқнинг тушунарли ва иш ҳажмининг ихчам бўлишига эришиш зарурлигини ўқитиши керак.

Ёзиладиган ҳар бир иншо ўқимишли ва қизиқарли бўлишига эришиш зарур. Ўқитувчи ўқувчиларга Зул-

¹ «Шарқ юлдузи» журнали, 1971, 10-сон

фия замон, борлиқ, муҳит туғдирган кечинмаларни ўз асарларида тасвирлаш билан умуминсоний фикр ва ғояларни олға сураётганлигини, халқ билан ҳамнафаслик, халқлар дўстлиги, халққа муносиб хизмат қилиш олийжаноб бурч эканини ифодалаганлигини ўқтиради.

ШОИРА ҲАЁТИ ВА ИЖОДИ БЎЙИЧА СИНФДАН ТАШҚАРИ МАШҒУЛОТЛАР

Адабиёт ўқитувчиси синфдан ташқари ўқишга раҳбарлик қилишда мактаб кутубхонаси билан ҳамкорликда иш олиб боради.

Ўқитувчи юқори синфларда синфдан ташқари ўқилган асарлар юзасидан суҳбат, мунозара, китобхонлар конференцияси, адабий кечалар ўтказиши мумкин. Адабиёт тўғараги машғулотларида ҳам шоира ҳаёти ва ижоди бўйича маърузалар уюштириши мумкин.

Зулфия ҳаёти ва ижоди бўйича ўқитувчи ўқувчиларга синфдан ташқари, бўш вақтларида ўқиш учун шоиранинг шеърлари, поэмалари, мақолаларини тавсия этади.

Ўқувчиларнинг бадиий асарларга қизиқишларини уйғотиш мақсадида ўқитувчи шоиранинг Ҳамид Олимжонга бағишланган вафо, садоқат, ҳижрон ҳақидаги шеърларини, «Уни Фарҳод дер эдилар», «Қуёшли қалам» поэмаларини ўқиш ва баъзиларини ёдлашни топширади.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг ўқиган асарларини адабиёт дафтарига қайд этишларини текшириб боради ва қуйидаги масалаларга эътибор бериш зарурлигини ўргатади:

1. Муаллиф ва асарнинг номи.
2. Асарда кимлар ҳақида фикр юритилади.
3. Асардан монолог, диалог, шеърини парчаларни кўчириб олиш ва ёдлаш.
4. Адабиётшуносларнинг Зулфия ҳаёти ва ижоди ҳақидаги муҳим фикрларини ёзиб олиш ва жавоб берганде фойдаланиш.

5. Асар қайси жиҳатидан аҳамиятли?

6. Асарнинг тарбиявий аҳамияти.

Шундан кейин ўқитувчи синфдан ташқари ўқилган асарларини ўқувчилардан сўраб, ҳисобга олиб бориши зарур. Масалан:

1. Зулфиянинг қандай шеърларини биласиз?

2. «Уни Фарҳод дер эдилар» поэмаси қачон ёзилган ва асарда қайси давр ўз аксини топган?

3. Ҳамид Олимжонга бағишланган шеърларидан ёдлаганмисиз?

4. Шоира ижоди ҳақида қандай китобларни ўқидингиз?

Шунингдек, синфдан ташқари ишларни олиб боришда ўқувчиларга шоира Зулфия ҳаётига доир альбом, деворий, газета тайёрлашни топшириш, шоира асарлари юзасидан савол-жавоблар, викториналар ўтказиш уларнинг ижодий изланишларини фаоллаштиради.

Зулфиянинг таржимаи ҳоли ва ижодини ўрганишда адабиёт тўғараklarининг фаолияти катта роль ўйнайди. Тўғарак машғулотида шоира поэзияси, поэмалари, таржималари бўйича мавзулар тавсия этиш мумкин. Масалан: 1. Зулфия — дўстлик ва тинчлик куйчиси.

2. «Мушоира» — шеърий мусобақа.

3. «Уни Фарҳод дер эдилар» поэмасида ватанпарварлик, ғояси.

4. Зулфия — вафо ва садоқат куйчиси.

«Зулфиянинг лирик қаҳрамони» мавзусида адабий мунозарани VII, IX, XI синф ўқувчилари иштирокида ўтказиш мумкин.

Зулфия ҳаёти ва ижоди бўйича ўтказиладиган адабий кечалар ўқувчилар билим савиясини оширади.

Ф. Бадриев ўзининг «Юқори синфларда адабиётдан синфдан ташқари ишлар» деб номланган китобида шоира Зулфия туғилганига 50 йил тўлиши муносабати билан ўтказилган «Мушоира» эгасининг 50 баҳори» мавзусида ўтказилган қизиқарли адабий кечанинг тафсилоти берилган. Адабиёт ўқитувчилари бу материалдан фойдаланишлари мумкин¹.

Адабий кеча, конференция, мунозаралардан кейин турли синф ўқувчилари иштирокида шоира шеърлари асосида байтбарак айттириш, алоҳида шеърларини ёдан ўқишни ташкил қилиш зарур. Бу тадбирлар адабиёт тўғараги машғулотларини янада қизиқарли бўлишини таъминлайди.

Ўқитувчи ўқувчиларга маъруза режасини тузиш, керакли адабиётларни танлашда кўмаклашади.

Синфдан ташқари олиб борилган ишлар ўқувчиларнинг маданий савияларини оширишга, уларнинг яхши

¹ Ф. Бадриев. Юқори синфларда адабиётдан синфдан ташқари ишлар. Тошкент, «Ўқитувчи», 1969, 90-бетлар.

инсоний фазилатларни эгаллашларига ёрдам беради. Улар шеърлар ўқиб, эстетик завқ оладилар.

Хулоса қилиб айтганда, Зулфия ҳаёти ва ижодини ўрганиш бўйича синфдан ташқари олиб бориладиган машғулётлар ўқувчиларда марксча-ленинча дунёқарашни шакллантиради, совет кишисига хос юксак инсоний, ахлоқий фазилатларини сингдиришда алоҳида аҳамият касб этади.

СЦЕНАРИЙЛИ ДАРС

Сценарий асосида дарс машғулотини ўтказишда ўқитувчи ўзи ўқитаётган ўқувчиларнинг қизиқиши, билими, иқтидор даражаси, ижодкорлигини ҳисобга олиши зарур.

Ўқитувчи дарс бошланиши олдидан ўқувчиларга сценарий нима ва уни қандай тузиш кераклиги ҳақида маълумот бериши зарур. Шундан кейин ўқувчиларни ўтиლაётган шеър матни билан яхши таништириш керак.

Ўқитувчи: Ўзбекистон халқ шоираси Зулфиянинг «Ўғлим, сира бўлмайти уруш!» шеърини яхши ўрганиб чиқдик, мазмунини биламиз, ёдлаганмиз ҳам. Қани ким айтади, шеърда қайси давр воқеаси акс эттирилади?

Ўқувчи: «Ўғлим, сира бўлмайти уруш!» шеърда Улуғ Ватан уруши даври акс эттирилади.

Ўқитувчи: Жуда тўғри. Шеърнинг қайси мисраларида уруш ҳақида фикр юритилади:

Бир ўқувчи:

Уруш номинг ўчсин жаҳонда,
Ҳамон битмас сен солган алам,
Сен туфайли кўп хонадонда,
Ота номли буюк шодлик кам.

Иккинчи ўқувчи:

Юлдинг ота демак бахтини,
Жуда мурғак гўдақларимдан,
Яхши ҳам бор шундай Ватани,
Далда бўлди юракларимга.

Ўқитувчи: Жуда тўғри. Энди сценарий матнини ёзамиз.

Сценарийни ёзишда ўқитувчи ўқувчиларга савол беради ва улардан жавоблар олади. Ўқувчилар матн

устида ишлай бошлайдилар. Уқувчилардан бири оператор, иккинчиси режиссер вазифаларини бажарадилар. Уқитувчи уларни кузатади ва йўл-йўриқлар кўрсатиб туради.

Б и р и н ч и ў қ у в ч и: режиссер сифатида буюради: Мана ҳозир Ўзбекистон ўлкасида баҳор. Ўғли борлигидан мамнун бўлган онани кўрсатамиз. Она ўғлига меҳр билан боқади ва қўйидагиларни дейди:

Бўйи ошиб кетди бўйимдан,
Боса олар кўксига бошим.
Севги қуриб берган уйимда,
Ўсди менинг катта йўлдошим.

И к к и н ч и ў қ у в ч и: Юрт учун ўғил ўстирган она-нинг дил сўзларини тингланг-а:

Ота бўлиб солдим мен йўлга,
Она бўлиб меҳримга олдим.
Мана, юртга ўғил ўстирган
Бир давлатманд бой бўлиб колдим.

Б и р и н ч и ў қ у в ч и: Камерани бир гуруҳ суҳбатлашиб турган оналар томонга бураемиз:

Бас, бас, эзгу оналар қалби,
Яшай олсин бежавф, бахт билан.
Меҳнатимиз, ғазаб севгимиз,
Тинчлик, дейди бутун халқ билан.
Кўкрак сути ва меҳнат билан,
Биз жаҳонга берганмиз турмуш.
Она қалби оёққа турса,
Ўғлим, сира бўлмайди уруш!

Сценарийли ўқиш ўқувчиларда бадний ижодга қизиқишни уйғотади.

ХУЛОСА

Совет тузуми ижодкорнинг қадрига етадиган, унинг орзу-истаклари учун барча шароитни яратиб берган, ҳурматлаб эъзозлайдиган, тузумдир. Совет ёзувчилари ҳам ана шундай бахтли замонда яшаётганларидан беҳад ҳурсанддирлар.

«Ажойиб ҳаётни, тинчликни ер юзида бахтиёр яшашни тарғиб қиламиз. Қуллик ва асрий зулматнинг ҳамма занжирларини парчалаб ташлашга қодир бўлган совет кишисини куйлашдек катта бахт борми? Бу кундан ҳам гўзал келажакни ва унда яшайдиган янги авлодни куйлаймиз биз, совет ёзувчилари. Шулар сафида мен ҳам борлигимдан бахтиёр бўлиб, тонгни куйлайман, оппоқ нурли тонгни куйлайман»¹.

Ўзбек совет адабиётининг йирик вакилларидан бири шоира Зулфия эллик йилдан ортиқ вақт ичида яратган асарлари билан ўзбек совет адабиётининг ривожланишига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Шоиранинг лирик қаҳрамони «янги қўшиқ» ва «янги шодлик» ва «қўшиққа чанқоқ». У ҳамма ерни кўришни истайди, барча гўзалликларга мафтун бўлади. Ўз бахтиёрлигини ватандошлари билан бирга бўлишда деб билади.

Қишлоқларни кездим, борлигим,
Ватандош, сен бахтиёрлигим.
Сенсиз на куй, на ҳаёт бутун.

У ўз шеърларида қайноқ дўстликни, мустаҳкам тинчликни улуғлади. Шоира она Ватанга, унинг меҳнат аҳли — совет кишилари фаолиятига эътибор билан назар солади. «Юрагимга яқин кишилар» шеърисида совет кишиларининг буюк интилиши, фидокорона меҳнатини завқ-шавқ билан куйлайди:

Одамлар дарёси оқар ёнимдан,
Қарайман:
  ҳаммаси, ҳаммаси таниш,
Билмайман исмин ҳам, касбин ҳам, аммо
Биламан барида буюк интилиш.

¹ Зулфия. Куйларим. Сизга. Тошкент, 1965 й.

Шоира буюк интилиш билан яшаётган кишиларни ўзининг энг яқинлари деб билади.

Зулфия ижодининг тематикаси ва жанр хусусиятлари ранг-барангдир. У 50 дан ортиқ китобнинг автори. Зулфия шеърлар, дostonлар, очерklar, публицистик мақолалар, либреттолар ёзди, қардош халқлар ва чет эл халқлари вакиллари ижодидан таржималар қилди. Унинг ижоди озод совет аёлининг тарихидир.

Адабиёт ўқитишда асосий масала — машғулотни ташкил этиш тартибини, материални ўтишдан асосий мақсад нима эканлигини, синф тайёргарлигини ҳисобга олган ҳолда материал мазмунини ўқувчиларга етказиш, олдига қўйилган мақсадга эришишда керакли усул ва услублардан фойдаланишдан иборатдир.

Шоира шеърлари юзасидан дарс ўтганда ўқитувчи дарснинг ўзига хос хусусиятига амал қилиб бадиий асарни тўғри таҳлил этиши зарур.

Зулфиянинг мактаблар учун адабиёт программасига киритилган асарлари ёшларни тўғри тарбиялашга, ўқувчиларда эстетик завқ уйғотишга хизмат қилади.

Ўқитувчи дарс ўтганда тушунилмаган сўзларни ўқувчиларнинг луғат дафтарига ёздиради ва шу сўзларни тушунтиради. Луғат устида ишлаш дарснинг жонли чиқишини таъминлайди. Асарни ўқиш жараёнида тушунилмаган сўзларни аниқлаш ва тушунтириш яхши натижалар беради.

Адабиёт дарсларида кузатиладиган энг асосий мақсад асарнинг асосий мазмунини ўқувчилар онгига тўғри етказишдан иборатдир.

ҚПСС Марказий Комитети февраль (1988) Пленуми ўрта мактаб ва олий ўқув юртлари ўқитувчилари олдига катта вазифалар қўйди. Қайта қуриш ва ошкоралик даврида мактаб ва олий ўқув юрти ўқитувчилари ижодкорликка алоҳида эътибор беришлари лозим.

Атоқли ўзбек совет шоири Миртемир Зулфия шеърлятига баҳо бериб шундай ёзган эди: «...Зулфияхоним ҳақиқатан ўзбек совет поэзиясининг энг уринчоқ ва омадёр яратувчиларидан бири. Ҳамиша оригинал ва янги сўз айтиш, ҳамиша китобхон олқишига сазовор бўлиш шоира ижодига хос фазилатлардан. Зулфияхоним шеърлятида ҳамиша замонга оҳангдошлиги, бугунни куйлаш ва эртани ишонгули тасаввур эта билиши, қисқаси чинакам гражданлик, ғоявийлик, партиявийлиги учун ажралиб туради».

Ҳақиқатан ҳам бу ҳассос шоиранинг нозик ва дилбанд сози, қанча юракларни ўзига мафтун этмаган, сеҳрламаган. Ерқин келажак ҳақиқий севги, муҳаббат, баҳор ва ҳаётнинг толмас куйчиси севимли шоира Зулфия шеъриятининг ёрқин тахтида муносиб ўрин олганлигидан китобхонлар хурсанд.

Шоира шеърлари кишиларни ўзига мафтун қилади. Одамларни меҳнатга, ҳаётнинг гўзаллигини сезиш ва қадрлашга, гўзаллик яратишга чорлайди. Шоира ҳаётдан мамнун, «шеъриятнинг ёрқин тахтида» кўриниш-ни ўзига бахт деб билади.

. Илтифотли диллар тафтидан,
Илҳом қайнар мисоли булоқ.
Шеъриятнинг ёрқин тахтида
Кўринишдан бахт борми зўрроқ?

Зулфия ёшларга устоз, муаллимадир. Кейинги йилларда ўнлаб иқтидорли шоирлар етишиб чиқди. Ижодлари камолга етган шоиралар Гулчеҳра Жўраева, Гулчеҳра Нуруллаева, Ойдин Ҳожиева, Ҳалима Худойбердиева, Ўтибор Охунбова ва бошқаларни шеъриятнинг сеҳрли гулбоғларига етаклаган ҳам шоира Зулфия бўлди.

Ўзбекистон халқ шоираси Зулфия ўзбек совет адабиётини умумиттифоқ миқёсига олиб чиқишда ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди ва ўзбек совет адабиётининг улкан намояндаларидан бирига айланди.

**ЗУЛФИЯНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИЯ ФАОЛИЯТИГА ОИД
ТАДРИЖИЙ ЖАДВАЛ**

Йиллар	Шоиранинг турмуши	Шоиранинг ижоди
1 март 1915 й. 1917 й.	Тошкент шаҳрида туғилди	
1923— 1931	Зулфия оиласига бахт кулиб боқди Зулфия совет мактабларида ва хотин қизлар билим юртида ўқиди	Одамлар кўзидан яшириниб шеър ёзабошлади
1931		«Мен ишчи қизи» деб номланган биринчи шеъри «Ишчи» газетасида босилди.
1931		«Ҳаёт варақалари» деб номланган илк шеърий тўплами нашр қилинди.
1933— 1935	Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида ўқиди	
1934 1935	Зулфия ва Ҳамид Олимжоннинг никоҳ тўйлари бўлди	«Темиррой», Уздавнашр.
1936	Шоира Ўзбекистон Фанлар Комитети қошидаги тил ва адабиёт институтининг аспирантурасида таҳсил олди	
1941	Ўзбекистон Давлат нашриёти бадий адабиёт бўлими мудир	
1943		«Уни Фарҳод дег эдилар», «Верность» тўпламлари нашр эттирилди
1944	Зулфия ҳаётида оғир бахтсизлик рўй берди.	Зулфиянинг «Ҳижрон» кунларида» номли шеърлар тўплами нашр эттирилди. «Мен тонгни кўйлайман» тўплами нашр этилди.
1950	«Ўзбекистон хотин-қизлари» журнали редакциясида бўлим мудир бўлиб ишлади	
1951		«Я люю зарю» тўплами босилди
1952		«Доброго мира, люди мира» тўплами нашр этилди

Йиллар	Шоиранинг турмуши	Шоиранинг ижоди
1953	Коммунистик партия сифига қабул қилинди. «Ўзбекистон хотин-қизлари» журнали муҳаррири	«Дугоналар билан суҳбат» тўплами босилди. «Ойдин Собирова» номли очерки алоҳида китоб бўлиб чиқди
1958	Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчиларининг II конференциясида Зулфия асосий мезбонлардан бўлди	«Лирика», «Юрагимга яқин кишилар» тўпламлари нашр этилди. Машҳур «Мушоира» достони ёзилди
1959	Москвада ўзбек адабиёти ва санъати декадасида Зулфия шеърлари танқидчилар диққатида бўлди	«Танланган асарлар», «Гулларим», «Стихи» тўпламлари нашр этирилди
1961		«Ҳаёт жилоси», «Стихотворения» тўпламлари китобхонларга тақдим этилди:
1963		«Шеърлар» тўплами босилди
1965	Шоира Зулфия 50 ёшга тўлди. Ўзбекистон Халқ шоири унвони берилди	«Куйларим Сизга», «Живой дождь», «Уйлар», тўпламлари босилди
1967	«Мушоира» достони учун Жаваҳарлал Неру мукофотини олди	
1969		«Водопад» (стихи), «Уйлар» «Лирика» тўпламлари нашрдан чиқди
1971— 1972		«Висол» шеърый тўплами ва «Қуёшли қалам» достони китобхонларга тақдим этилди
1970	Адабиётни ривожлантиришдаги хизматлари учун Ўзбекистон ССР Давлат Ҳамза мукофотининг, «Нилуфар» номли халқаро мукофотининг соҳибаси бўлди	
1972		«Поэма огни и дороги» тўплами нашрдан чиқди.
1974		Асарлар. Икки томлик. Китобхонлар қўлига тегди
1975	Зулфия таваллудининг 60 йиллик юбилейи ўтказилди	Асарларнинг II томи нашрдан чиқди
1975		Избранное. Стихотворение и поэмы. Москва, изд. худ. лит., «Йиллар, Йуллар». шеърый тўплами нашр этирилди

Йиллар	Шоиранинг турмуши	Шоиранинг ижоди
1985	Шоира Зулфия 70 ёшга тўлди. Зулфия адабиёт ва санъат олдигаги хизматлари учун Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонига эга бўлди	Асарлар, уч жилдлик. Биринчи жилд, «Шалола» босмадан чиқди. Асарлар, уч жилдлик. Иккинчи жилд, «Мушоира» нашрдан чиқди
1986		Асарлар, уч жилдлик. Учинчи жилд, «Қамалак» нашрдан чиқди.

ЗУЛФИЯНИНГ НАШР ҚИЛИНГАН АСАРЛАРИ

№ №	Тўпламларнинг номи	Йили	Қайси тилида	Қаерда нашр этилган
1.	Ҳаёт варақалари	1932	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
2.	Темиррой (Бола-лар учун)	1934	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
3.	Қизлар қўшиғи	1938	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
4.	Шеърлар	1939	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
5.	Уни Фарҳод дер эдилар	1943	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
6.	Верность	1943	рус тилида	Т. Узгосиздат
7.	Ҳижрон кунлари-да	1944	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
8.	Хулқар	1947	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
9.	Мен тонгни куй-дайман	1950	ўзбек тилида	Т. «Қизил Ўзбекистон», «Правда Востока» бирлашган нашриёти
10.	Я пою зарю	1951	рус тилида	Т. Узгосиздат
11.	Семурғ. Шоира С. Сомова билан ҳамкорликда	1951	рус тилида	Т. Узгосиздат
12.	Доброе утро, люди мира	1952	рус тилида	М. «Советский писатель»
13.	Ойдин Собирова	1953	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
14.	Дугоналар билан суҳбат	1954	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
15.	Юрагимга яқин кишилар	1958	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
16.	Лирика	1958	рус тилида	М. изд. «Огонек»
17.	Гулларим	1959	ўзбек тилида	Т. Ўздавнашр
18.	Танланган асарлар	1959	ўзбек тилида	Т. Ўздавний-нашр
19.	Ҳаёт жиноси	1961	ўзбек тилида	Т. «Урта ва олий мактаб» нашриёти
20.	Стихотворение	1961	рус тилида	М. изд. во «Худ. литер.»
21.	Лирика	1961	арман тилида	Армения
22.	Стихи	1962	қорақалпоқ тилида	Нукус
23.	Стихи	1962	қозоқ тилида	Олма-ота
24.	Стихи	1963	хитой тилида	Хитой

№ №	Тўпламларнинг номи	Йили	Қайси тилда	Қаерда нашр этилди
25.	Стихи	1963	тожик тилида	Душанбе
26.	Шеърлар	1963	ўзбек тилида	Т. Уздавнашр
27.	Живой дождь	1965	рус тилида	М.: Гослитиздат
28.	Уйлар	1965	ўзбек тилида	Тошкент: Бадиий ад. ва сан. нашриёти
29.	Куйларим Сизга	1965	ўзбек тилида	Тошкент, Бад. адаб. нашриёти
30.	Дар долины	1966	рус тилида	М.: «Огонек»
31.	Стихи	1966	рус тилида	Т.: Изд-во «Худ. лит.» им. Г. Гуляма
32.	Сюзане	1966	рус тилида	М.: Детская лит.
33.	Сердце в пути	1966	рус тилида	Ташкент: Госиздат искусства.
34.	Водопад	1967	рус тилида	М.: Госиздат
35.	Моя весна	1967	рус тилида	М.: «Советский писатель»
36.	Избранные стихи	1967	рус тилида	Болгария: «Народная культура»
37.	Лирика	1967	белобус тилида	Минск: «Беларусь»
38.	Уйлар	1969	ўзбек тилида	«Тошкент» бад. ад. нашриёти
39.	Стихи	1969	озар. тилида	Боку
40.	Зарафшон	1969	форс тилида	Ғ. Фулом ном. бад. ад. нашриёти
41.	Умр дафтаридан	1969	бошқирд тилида	Башкириздат
42.	Лолақизғалдоқ	1970	ўзбек тилида	«Еш гвардия» нашриёти, Тошкент
43.	Қуёшли қалам	1971	ўзбек тилида	Ғ. Фулом ном. ад. ва сан. нашр.
44.	Висол	1972	ўзбек тилида	Ғ. Фулом ном. ад. ва сан. нашр.

№ №	Тупламларнинг номи	Йили	Қайси тилида	Қаерда нашр этилди
45.	Куйларим Сизга	1972	қрим-татар	Ғ. Фулом ном. ад. ва санъат нашриёти
46.	Поэма огня и до- роги	1972	рус тилида	Изд-во лит. и искусства им. Г. Гуляма
47.	Стихи	1973	қирғиз тил.	Изд. Кир-гизия
48.	Сюзане	1973	украин тилида	изд. «Веселка»
49.	Ўрик чечаклари	1974	татар тилида	изд. татар книга
50.	Асарлар, икки жилдлик. Биринчи том	1974	ўзбек тилида	Ғ. Фулом ном. адаб. ва санъат нашр.
51.	Асарлар. Иккинчи том	1975	ўзбек тилида	Ғ. Фулом ном. адаб. ва сан. нашриёти
52.	Избранные стихи	1975	рус тилида	Изд. «Худ. лит ра»
53.	Йиллар, йиллар	1975	ўзбек тилида	Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
54.	Такое сердце у меня	1978	рус тилида	Изд. лит. и искусства им. Г. Гуляма
55.	Хаёллар, туйгу- лар	1981	ўзбек тилида	Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
56.	Асарлар. Уч жилдлик. Би- ринчи жилд. «Шалола»	1985	ўзбек тилида	Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

№ №	Тўпламларни номи	Йили	Қайси тилида	Қаерда нашр этилки
57.	Асарлар. Иккин- чи жилд. «Му- шоира»			Ғ. Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
58.	Асарлар. Учинчи жилд. «Қамалак»	1986	ўзбек тилида	Адабиёт ва санъат нашриёти

ЗУЛФИЯ ЗАМОНДОШЛАР ТАЪРИФИДА

Сизнинг мисраларингизни куйчи булбулларингиз шундай куйлайдики, уларни Москвада туриб ҳам эшитиш мумкин. Сизнинг овозингиз ҳамиша тетик. У кишига қувонч бағишлайди, уни гузал ҳиссиётлар билан тўла дунё сари чорлайди. Натижада ҳаёт тўқислик ва аниқлик касб этади.

Николай Тихонов

Зулфияда ҳам шоир сифатида, ҳам инсон сифатида энг муҳим фазилат — ундаги яхшилик, интилишларнинг кенглиги, шеърятда, ижодда, ижтимоий ҳаётда ва тинчлик учун қилган курашларда фидойилик деб биламан. Менинг кўз олдимда кечган фаолиятларини кузатишнинг ўзигина унинг ҳамма ишга завқ-шавқини, қалб кучининг бутун ўтини бағишлаб яшашлигидан сўзлашга ҳақ беради.

Мен ўз вақтида Зулфиянинг шеърларини севиб, қувонч билан таржима қилганман, зеро бу шеърлари муҳаббат, беқиёс оташин муҳаббат ҳақидаги шеърлардир. Менинг назаримда Зулфия ўзининг бутун аёллик латофати ва нафислиги билан бирга мана шундай баркамол инсон, буқувват ва мустаҳкам иродали баркамол шоирдир.

Константин Симонов

Менингча, Зулфия шоира сифатида ўзбек адабиётининг энг ёрқин намояндаларидан биридир.

...Зулфия шеърятни замонавий ўзбек шеърятининг порлоқ саҳифасини ташкил этади. Зулфия фақат ўз шеърларида гавдаланган етук аёл тимсолигина эмас, балки у мукамал шахс ҳамдир. Гўзал замонамизда шаклланиб, камолга етган шахс...

Чингиз Айтматов

Агар Зулфия Арманистонда туғилганда — Сильва, Ленинградда туғилганда — Берггольц, Булғорияда туғилганда — Багряна, Югославияда туғилганда ҳам Десанка Максимовичдек машҳур шоира бўла олар эди.

Расул Ҳамзатов

Зулфия ва шеърят. Зулфия ва қўшиқ — бу сўзларни бир-бирдан ажратиб бўлмайди.

...Зулфия, унинг ижоди, шеърляти маънавий турмушимизнинг миллий маданиятимизнинг бир қисмига айланиб кетган. Биз шундай деб ҳисоблаймиз ва бу билан фахрланамиз.

Мустай Карим

Шоира Зулфиянинг адабиёт оламимиздаги овозини биринчи эшитганимда, биринчи шеърларини ўқиганимда илҳомининг тозалигига, ҳисларининг нафислигига, шеърларининг самимийлигига суюнган эдим. Ҳозир ер куррасининг қайси қитъасида бўлмасин ўзбек аёлининг совет хотин-қизларининг бахтли, озод овозини ўз шеърларида янградиб юрибди.

Ойбек

...Сиз нақадар истеъдодлисиз, табиатдаги бокиралик, маънавий гўзаллик туйғуси... Сизда нақадар кўп сақланган.

...Сиз ўз ижодида Шарқ ва Ғарб мотивларини бирлаштира олган, фақат ўз халқингиз адабиётининггина эмас, балки бошқа халқлар адабиётининг ҳам фазилатларини ўзида сингдирган ҳозирги замон санъаткорларидан бирисиз. Бу нарса эса ажойиб самаралар беради.

Қайсин Қулиев

Зулфияхоним шеърларида тонг тимсоли, тонг тасвири буюк эрк, буюк бахт, буюк давр, буюк ва ёруғ дунё тимсолидай жаранглаб кетганлиги ва ҳануз ўшандоқ жаранглаб турганлиги ҳеч кимга сир эмас, ҳаммаси фақат меҳнатдан, узлуксиз меҳнатдан.

Миртемир

«Мушоира» тасвирий воситаларнинг бойлиги билан кишини ҳайратда қолдиради. Унда хотин-қизларга хос хузатувчанлик элик кенглик билан уйғунлашиб кетади. Фикрларнинг тийраклиги туйғуларнинг тўлқинлилиги билан ҳамоҳанг. Унда ҳамиша халқларнинг тинчлиги ва бахт-саодати учун янграган поэзиянинг садосини эшитиб турасан киши. «Мушоира»ни дадиллик билан адабиётимизнинг дурдонаси деб атай оламиз.

Вера Инбер

Кўз ўнгимда Зулфия шеърлари асосида яратилган Ўзбекистон достони намоён бўлди. Уқийман, зеҳн сола-

ман, яйрайман: меҳнатсевар, саховатли, туйғун ва маънавий бой халқи билан бирга, унинг қизи Зулфия камол топди ва ҳануз юксалишда. Яшнаган ўлка — Ўзбекистон боғлари аро Зулфия қўшиқлари янграйди.

Эди Огнецверт

Ажойиб табиатли кишиларни кўрганда нодир инжу топган кишидек қувонаман, ҳаётни янада қаттиқроқ севаман. Сиз, Зулфия, мен учун ана шу нодир инжу ва гўзал кишилардан бирисиз... Сиз ўзбек хотин-қизлари чаманида гўзал бир санъат биноси қурдингиз, Сиз халқингиз учун инқилобнинг туҳфаси, Ҳамзанинг орзуларисиз.

Марварид Дилбозий

Зулфия номи — калит. У билан яхшилик, адолат ва бахтга интилган ҳар қандай юракни очиш мумкин.

Римма Казакова:

Умрларча давом этсин Ватан уфқида парвозинг,
Замон акси садосидек жаранглаб турсин овозинг.

Асрларнинг нидоси янграган ҳар парда-сатрингким,
Ҳаётини шашмақомлардир юрак зарбига тенг созинг.

Увайсий, Нодира, Зебунисо, Меҳри, Маҳастийлар
Тузатган анжуманнинг машъалидир фикри мумтозинг

Ҳамиша сен қалам олганда халқлар толеин кўзлаб,
Узун тонглар мусаффо ақлу идрок бўлди ҳамрозинг.

Қанотланган умид, иқбол эрур ҳар шеърким ёздинг,
Сурайё юлдуздан ҳам баландроқ учди шаҳбозинг.

Кўнгилларнинг жилосидир рубоби мавзуи ижодинг,
Ажиб нозик табиат, заршуносдир зеҳни пардозинг.

Муаззам Шарқ намоёндин сенинг покиза жонингда,
Бу бизнингдир, сенинг ахлоқу ифбатга тўлиқ нозинг.

Ғафур Ғулом

Зулфия — XX аср ўзбек шеърятининг юлдузи. Унинг ижод мазмуни, шакли, ранги, таровати, мусиқийси билан туғма, асил, такрорланмас, ягонадир.

Ишқ ва ҳижрон, бахт ва армон, халқ ва шахс тақдири, замон ишлари ва истак орзулари Зулфия шеърятда барқ уриб туради.

Зулфия мактаб яратган ва ўз мактабида шоиру шон-

ралар бутун бир авлодини камолга еткиза билган шоир-
ради.

Зулфия билан даврдош, курсдош, дўст, ҳамкор бўл-
ганимдан бахтиёрман.

Ҳамид Фулом

Зулфиянинг «Палак», «Менинг Ватаним» каби шеър-
ларини Улуғ Ватан уруши даври ўзбек совет поэзияси-
нинг энг ажойиб дурдоналари қаторига қўйиш мумкин.
Бунинг сабаби шеърлар ғоят актуал мавзуда ёзилган-
лиги, коммунистик партиявийлик билан суғорилганлиги,
бадий жиҳатдан баркамоллигидир.

Лазиз Қаюмов

...Оғир жудолик таассуротлари орқасида вужудга
келадиган инсоний кечинмаларнинг барча кўринишини
катта аниқлик билан бера-билган санъаткорнинг жасо-
рати шундаки, у жудолик аламларини эмас, балки ҳаёт
қувончларини поэтиклаштиради, ўқувчини руҳ туши-
радиган ҳис-туйғулар чангалида қолдирмай, балки уни
қаҳрамонликларга илҳомлантиради, кучли характер-
нинг жозибадорлиги шундаки, у қаҳрамонликни тар-
биялайди. Зулфия шундай шоира.

Г. П. Владимиров

Севикли шоирамиз Зулфиянинг болалар учун ёзган
шеърлари «Гулларим», «Лолақизғалдоқ», «Капалак»
китобларида жамланган, улар бари болалар руҳига
яқин, аксарияти ўқувчиларга ёд бўлиб кетган. Бу шеър-
ларнинг асосий хусусияти — фикрчанлик, ҳар бир шеър
ўқувчида янги фикр уйғотади, ақлини ҳам, қалбини ҳам
бойитади. Зулфиянинг шеърлари болаларни Ватанга
садоқат, одамларга меҳр, табиатга муҳаббат руҳида
тарбиялайди.

Эркин Воҳидов

«Ўғлим сира бўлмайди уруш» — Зулфиянинг юксак
поэтик парвозларидан бири.

Бу шеър ҳам Она ҳақида. Лекин у ҳозирги совет
поэзиясининг янгроқ гражданлик руҳини, шоиранинг
эса шахсий ва ижтимоий мотивларини ажойиб уйғун-
ликда ифодалай билиш маҳоратини намоён қилади.
Бу шеърдаги Она — урушда «ота номли буюк шодли-
гини» йўқотган, чексиз машаққат ва меҳр-муҳаббат би-
лан «юртга ўғил ўстирган» меҳнаткаш оиланинг бошли-
ғи, энди ўспирин ўғлининг лаби устида «қалдирғочнинг

майин қанотлари пайдо бўлганда, она қалбида» кўкрак
сути ва меҳнат билан жаҳонга хаёт бағишлаган бар-
ча оналар каби титроқ бир ҳавотир аралаш эзгу орзу
кезади: қалдирғочнинг майин қанотиға уруш дуди қўн-
масин! Уғиллар ҳаётга керак!

Она қалби — инсоният қалби. Унинг ҳаяжонли туй-
ғуларида буюк ишонч бор — тинчлик урушни енгган!

Асқад Мухтор

Маликам, нима айтай, мен бугун

Сизнинг ҳақда,

Колумбдай очгансиз-ку ўз қалбингиз — қитъани,

Айтмай десам, бу юрак нимагадир илҳақдай,

Айтай десам саросар лолман қалам тутгани.

Кездим қитъангизни мен, қуёшлари куйдиргич

Кўкламлари мунча хуш, суймагани

суйдиргич...

Ҳалима Худойбердиева

ЗУЛФИЯНИНГ АДАБИЕТ, САНЪАТ ВА ИЛҶОМ ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ

«Эс-эс биламан, болалигимда куртакларнинг баргга айланганини ўз кўзим билан кўргим келарди. Тушларимда шу ҳолатларни неча-неча бор кўрганман, жажжи муштдан ҳам жажжироқ куртакчалар жилмаяди, жилмайиши япроқларга айланади, япроқчалар ҳадемай ёйилади ва шамолда рақс туша бошлайди.

Унгимда эса қайрағочлар, толлар қаршисида шу мўъжизани кўриш учун соатлаб пойлардим, бирданига куртакчалар яшил-қизғиш йўрғагини ечиб ташлаб, ҳил-пираган япроқ бўладигандай туюлаверарди, қарайверардим, қарайверардим. Кўзларим оғригунча термулардим. Дугоналаримнинг чақиришлари, онамнинг мулойим овоз берганлари, акаларимнинг ёлғондан дўқ-пўпписалари менга сира ҳам кор қилмасди.

Лекин бари кутганларим беҳуда кетарди. Куртак менинг йўқлигимда япроқ бўларди.

* * *

Ҳамид Олимжон менинг учун талабчан устоз, меҳрли дўст эди. Шеърларимни илк бор ҳаяжондан титраб, унга ўқирдим. У аёвсиз таҳрир этарди. Йиллар ўтди, йилларнинг бири билан қўшилиб, Ҳамид Олимжон ҳам кетди. Энди мен сатрларимга унинг нигоҳи билан қарашни ўргандим. Ҳали-ҳануз менинг жуда кўп қораламаларим иш столим ғаладонларида айнан шу нигоҳдан ўтолмай, қолиб кетади.

* * *

Шеърят. Бу ҳаётимнинг барча саҳифалари, азиздан азизим, оғриғим, шодлигим, содиқ дўстим, сирдошим менинг. У ҳаммага азиз. Мен бунга сафар чоғларимда кўпроқ инондим. Одамлар чинакам шеърга ишонади, унга суянади, уни интиқ кутади, малҳам деб билади.

* * *

Шеър — бу чақмоқдай оний туйғу. Унинг суврати ни чизиб улгурсанг — улгурдинг, йўқса етмиш икки томирингга сим-сим оғриқ солиб юраверади.

* * *

Баъзан умуман ёзолмай қоламан. Кўнгил дунёмга бир тола ёруғлик тушмайди. Уша кунлар. Шеър мени

бутунлай ташлаб кетгандай бутунлай ғариба бўлиб қоладигандай ташвишга тушаман. Йўқ, қай бир бахтли фурсатда менинг шодлигим — шеърим яна келади. Ҳамма танаффусларда шундай ҳолатни бошдан кечириман.

* * *

Мен яна бир нарсага умид қиламан. Йиллар ўтавереди, ер юзидаги ҳаёт бундан ҳам гўзаллашавереди, унда бугунгидан ҳам яхшироқ инсонлар — руҳи бой одамлар яшайди. Агар ўша кишилар ҳам менинг бирор сатримни эсга олсалар, ўша сатр улар учун керакли бўлса қалбимнинг бўш бир нуқтасини тўлдирса... Қаламимга шу умид куч беради. Зотан, шу илинжсиз ёзишнинг кераги йўқ. Шоир фақат бугуни учун шоир бўлса, бўлмагани яхши.

* * *

Улуғ Ватан уруши йилларида туғилдиммикан... Халқимизнинг бошига тушган мислсиз кулфатлар, унинг беқиёс жасорати қалбимни тўлатиб, тошгиси келаверарди. Мана, масалан, «Уни Фарҳод дер эдилар» дostonим истеъдодли ўзбек артисти Қобилқори Сиддиқовнинг ҳалокати таъсирида ёзилган.

Қобилқори Украинани озод қилиш учун борган жангларда ҳалок бўлди. У урушдан аввал бизникига кўп келарди. Отам унинг ижросида қадимий «Муножот» куйини қайта-қайта тинглаб, сел бўлардилар. Дoston «Жангчи кутубхонаси» сериясида кўп нусхада нашр этилганида менга кўплаб хатлар кела бошлади. Бу мактубларни фронтдаги жангчилар ва фронт орқасида ғалаба учун курашаётган аёллар ёзишарди. Кейин «Палак» шеъримнинг яратилишига сабаб бўлди ва ўша шеър «Правда» газетасининг 1943 йил декабрь сонларидан бирида босилиб чиқди.

* * *

Менинг билимларим етарли эмаслигини яхши англадим, шунинг учун классик адабиётни ўзлаштиришга киришдим, бадий тафаккурнинг сирли қонунларини тушунишга интилдим.

30-йилларда Лермонтов, Некрасов, Пушкин, Фет, Тютчев шеърларини биринчи марта рус тилида ўқиб чиқдим ва шоир учун муҳими фақат нимани айтишгина эмас, қандай айтиш ҳам эканлигини англаб етдим.

Мен сизга бир нарсани айтгим келади, бетончи ва

ғиштчи бўлмиш шоирнинг юкини, унинг оғир ёки енгиллигини фақат шоирнинг ўзи эмас, ўқувчилар ҳам яхши ҳис қиладилар. Шеърхон ҳамма вақт ҳақиқий шеърни ясама шеърдан, чинакам шоирни сохта шоирдан ажратиб олади. Менинг шеърларимнинг шаклланишида, керакли, ягона сўзни излаб топиш тажрибасида бу ишнинг машаққатини яхши биладиган, чинакам катта шоир Ҳамид Олимжоннинг хизмати улкан бўлди.

* * *

...Мен ўз шеърларимнинг кўп садали бўлишини, фалсафий теранроқ бўлишини хоҳлайман. Бу менга ҳам маънавий, ҳам янги кўринади. Аммо атайлаб шундай қилмайман, ўзи шеърларим шундай чиқади, юрагим уларни шундай дунёга келтиради.

Менинг бутун шеърларим аввало юракдан келади, мен унга қулоқ соламан, сатрлар устида донишмандлик қилиб ўтирмайман, кўнглимга, илҳомимга уйғун сатрлар яратишга интиламан.

* * *

Менинг бирорта шеъримда ҳам аниқ бир прототип йўқ. Агар биров билан учрашиб қолсаму, у менда катта таассурот қолдирса, албатта, аксарият аёл киши бўлади... мен беихтиёр ўзимни унутиб, ўша аёл ўрнида кўра бошлайман, унинг сезгилари, қалб уруши, фикрлари менга ўтиб қолгандай бўлади. У, яъни мен. Лекин, шубҳасиз шеърларимда мен учратган ва кўрган, менда таассурот қолдирган кишилар ва уларнинг тақдирлари кўринади. Асар қаҳрамонларини махсус излаб юришнинг ҳожати йўқ, улар биз билан ёнма-ён яшайдилар. Уларнинг юмуш ва ташвишлари — менинг юмуш ва ташвишларимдир, уларнинг дунёни сезиши меникига яқин Мен бу ҳақда ҳикоя айтмайман — ҳикоячи эмасман — аммо шу ҳаёт сезгисини, олим, врач колхозчи аёлнинг меҳнатини бунёдкор ташаббусга айлантираётган воқеликнинг тўлалигини бермоқчи бўламан.

Ҳиссиётнинг кучи шеърни ҳис-ҳаяжон билан тўлдиради — бу менинг вазифам, бу менинг «қуролим»дир...

* * *

Ўзбек шеъриятида муҳаббат нозик кечинмалар орқали ифодаланади. Мен ҳеч қачон тўғридан-тўғри «Сени севаман» деёлмайман. Айтсам бошқачароқ айтаман. Аммо гоҳида шеърларимнинг таржимасини ўқиб, ўша шеърларимни биров ечинтираётгандай уялиб кетаман.

* * *

Катта адабиёт билан ҳамкорлик ва яқин алоқа — шoir учун ҳақиқий мактаб демакдир. Ўзим ҳам шундай «мактаб»дан таълим олганман. Асосан, шоирларни таржима қиламан. — Леся Украинка, Сильва Капутикян, Ольга Бергольц... Сильва Капутикянининг аёл қисмати ва бахти ҳақидаги ўйлари, Ольга Бергольцнинг гражданлик ва аёл жасаоратига оид қудратли, ғурурга тўла шеърлари, ватанпарвар аёл туйғулари менга яқин ва азиздир.

* * *

...Рус классикасини таржима қилиш борасида олиб борган ишларимиз эса — қўрқмасдан айта оламанки; беистисно ҳар биримиз учун машаққатли, айни замонда олий ва зарур мактаб бўлди. Мен шеърят даргоҳига эндигина кириб келган пайтимда Ҳамид Олимжон мендан қайси рус ёзувчиларининг қайси асарларини сеvasиз, деб сўраган эди. Мен ўзбекча таржима қилинган асарлар борки, ҳаммасини ўқиганман, дедим, у бу оз, жуда оз, деди. Биринчидан, деган эди, у.., ўзбекчага қилинган таржималар кўп эмас, энг муҳими эса, асл нусхани ўқишга киришиш керак, ана шундагина асар тилидаги бутун муаттарликни, ширадорликни ҳис этиб, бирон нарса ўқиш мумкин... У менга олиб келган биринчи рус китоби — Некрасовнинг тўплами бўлди. Мен ўзимнинг рус тилини ўрганишдаги нўноқлигимни енгиб борганим ҳолда уни тез ўқиган, шеър шаклининг ҳузурҳаловат бахш этувчи эркинлиги, фикрнинг соддалик ва жўшқинлик билан ифода қилиниши мени нақадар ҳайратга солгани ҳали ҳамон эсимда...

Бу ажабланиш, ҳайрат узоқ вақт мен билан қолди ва кейинчалик Некрасов шеърларини, кейин «Рус аёллари»ни таржима қилиш жараёни маҳоратда анчагина баландроққа кўтариб қўйгандек бўлди. Некрасовдан кейин Пушкин, Лермонтов, Блок, Маяковский ҳамда Есенин, бошқа совет шоирлари менга суюкли бўлиб қолдилар. Аммо мен шеърятда Некрасовга бир умрга бениҳоя қаттиқ ихлос қўйдим, уни ўйласам, илк севгининг романтик нафаси уфуриб тургандек бўлади.

* * *

Ҳар бир шеъримни ёзаётганимда, унинг ўтли туйғулари билан яшаётганимда «Мен шоирман» деб ўйлайман. Бирор жойда чоп этилгандан сўнг эса «Қачон шоир бўларкинман?» деган хаёл дилимдан кечади. Чунки

мен чоп этилган шеърларимда қалбимдаги қувонч, дард, ҳаяжонларнинг сувратини кўргандай бўламан, лекин ҳар гал уларга нимадир етмаётгандай, нимасидир аслига ўхшамаётгандай туюлаверади...

* * *

Шоирлик — касб эмас. Чинакам шоир «Мен энди ёзишни ўргандим» деб айтолмайди. У ҳар гал қўлига қалам олганда, биринчи шеърини ёзаётгандек, ҳаяжонга тушаверади, қийналаверади. Мен бундай ҳолни доим бошдан кечираман.

* * *

Ҳар бир шеърнинг ўз тақдири бор. Баъзи шеърлар аста-секин ёзилади, баъзилари бир онда ёзилганга, ўзинг учун ҳам кутилмаган ҳолга ўхшаб кўринади. Бирроқ бу шеърлар ҳам юрагингдан бирданига тўқилгани йўқ. Масалан, Тошкент зилзиласи ҳақидаги «Хотира сатрлари» номли шеър ўша мудҳиш ҳодиса содир бўлган дастлабки кунларда эмас, балки маълум муддат ўтгандан кейин атиги бир неча соат ичида ёзилган. Демак, бу шеърни «дафъатан», «бир зарб билан» ёзилди дейиш тўғри бўлмас. Бу мавзу анча вақт мени ҳаяжонга солиб, онг ва юракда обдон пишиб этилган.

* * *

Меҳнат таътилимни олиб, узоқ вақт ижод уйлари-дан бирига кетдим. Бир неча кун яшадим — шеърларди қийнади, қанча қоғозларни қоралаб ташладим... Фарғона водийсига кетгим келди. Бордим. Водилдаман. Кўз олдимда шеърдан гўзал, мукамал дунё. Қараб-сизки, бахт дариб, уч кун деганда сатрлар ёнига сатрлар кела бошлади. Инсон ва табиатнинг ҳар бир неъматини: аниқ юлдузлар, зумрад далалар, жилдираб оққан тиниқ-тиниқ сув остидаги палак гулларини эслатувчи ранг-баранг тошчалар — аммо ҳаммаси шеърга айланар, қўлга тутиб кўрса бўладиган мунчоқлар шодасидай тизилиб келар, мендан бахтиёрроқ одам йўқ. «Уйлар» номли шеърини тўпладим ўша масъул қирқ беш кунда Водилда ёзилди.

* * *

Ижодкорнинг шеърсиз кунлари... қалб «портлаши» учун ҳозирлик лаҳзалари бўлади. Мушкул заҳматлари, уйқусиз тунлари эвазига кўкартиражак ҳосилига дон сочиш лаҳзалари бўлади.

* * *

Менимча, шеърий асарнинг умри худди уруғнинг умрига ўхшайди. Дастлаб у — факт, кузатиш, ҳали фикрга айланмаган ҳиссиёту ҳали ҳиссиёт туғдиролмаган фикр. Уруғнинг бари тупроққа тушади. Тупроқда ётиб бўртади, бўлажак ниҳолни юзага келтирувчи куртатка айланади. Ва ниҳоят, жиз этиб, жиндек иссиқ, нам, илиқ, ҳаво теккач, ердан бош кўтариб, янги умрини бошлаб юборади. Шеър ҳам шундай. Бунинг муддатини айтиб бўлмайди. Чоғимда, асар режасининг ҳам худди ғаллага ўхшаш кузи ва баҳори бўлади, баъзиси тез нишона кўрсатса, баъзисининг мияда қишлаб чиқиши зарур бўлади. Табиийки, баъзан уруғнинг ичида ҳам пучаги учрайди, ундан ниш уриб чиққан ниҳол бари бир кўкармайди. бинобарин, шоир ҳам жудди деҳқон каби гоҳ мўл ҳосил олади, гоҳ оз.

М У Н Д А Р И Ж А

Муқаддима	3
«Мушоира» этади давом	8
XI синфда Зулфия ижодини ўрганиш	21
Биринчи дарс	22
Иккинчи дарс	35
Шоира Зулфия ижоди ҳақида асосий адабиётлар	39
«Уғлим, сира бўлмайди уруш»	39
Зулфиянинг ҳаёти ва ижоди бўйича ўтказилadиган ёзма ишлар	44
Шоира ҳаёти ва ижоди бўйича олиб борилadиган синф- дан ташқари машғулотлар	45
Сценарийли дарс	47
Хулоса	49
Зулфия ҳаёти ва ижодий фаоллигига оид тадрийжий жадвал	52
Зулфиянинг нашр қилинган асарлари	55
Зулфия замондошлар таърифида	59
Зулфиянинг адабиёт, санъат ва илҳом ҳақидаги фикр- лари	64

Методическое пособие

Ҳасанова Ҳакима

Изучение творчества Зульфии в школе

На узбекском языке

Китоб муаллиф ҳисобидан босилди

Муҳаррир — Ҳ. Юсупова

Тех. муҳаррир — С. Турсунова

Муқова мусаввир — Ж. Одилов

Мусаҳҳиҳа — Л. Мирзааҳмедова

Босмахонага берилди 17. IV. 91. Босишга рухсат этилди
30. IX. 91. Бичими 84×108^{1/2}. Босмахона қоғози № 1. Адабий
гарнитура. Юқори босма. Шартли босма 4,5. Нашр табоғи 3,5.
Тиражи 8000. Буюртма 1885. Баҳоси 2 с. 50 т.

«Уқитувчи» нашриёти, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Морозов номидаги ишлабчиқариш бирлашмаси. Самарқанд
шаҳри, Улуғ Турсунов кўчаси, 82-уй.